

อุดมการ : แนวคิดและแนววิเคราะห์

กาญจนา แก้วเทพ*

เกริ่นเบื้องต้น

1. องค์ประกอบของบทความ บทความนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

ส่วนหนึ่ง จะกล่าวถึงน่านาคณะของนักลัทธิมาร์กซ์ที่มีต่อปัญหาอุดมการ ซึ่งมีข้อสังเกตคร่าว ๆ คือ นับตั้งแต่หลังทศวรรษปี 1960 เป็นต้นมาได้มีการพัฒนาการศึกษาเรื่อง “อุดมการ” ต่อมาจากงานของลัทธิมาร์กซ์รุ่นคลาสสิกเป็นอันมาก

ส่วนที่สอง ผลจากการศึกษาเรื่อง “อุดมการ” ในปัจจุบันทำให้เราสามารถแยกอุดมการออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ อุดมการเพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ และอุดมการเพื่อการต่อต้านทำลายอำนาจของระบบเดิม สำหรับในบทความนี้จะให้ความสนใจเป็นพิเศษกับอุดมการประเภทหลัง เนื่องจากความสนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้ยังมีอยู่ในวงแคบ

ส่วนที่สาม ในตอนที่สองส่วนแรก เป็นงานเชิงทฤษฎี ในส่วนที่สามจะเน้นถึงลักษณะทางปฏิบัติการของอุดมการต่อต้านอำนาจในระบบ กล่าวอย่างชัดเจนก็คือ จะศึกษาบทบาทของอุดมการต่อต้านอำนาจในระบบที่มีอยู่ในการเคลื่อนไหวสังคม

2. ปัญหาเรื่องคำนิยาม ความยากลำบากประการแรกในการศึกษา “อุดมการ” ที่ใช้กันในภาษาอังกฤษว่า “ideology” นั่นก็คือ ผู้ศึกษาแต่ละคนต่างก็ตีความ ให้คำนิยาม หรือแม้กระทั่งเรียกชื่อต่างกัน สำหรับคำแปลของคำว่า

* ผู้เขียนเป็นศาสตราจารย์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

“ideology” ในภาษาไทยนั้น คงยังหาคำที่ลง
ตัวลงมติเป็นเอกลักษณ์ไม่ได้¹ ปัญหาดังกล่าวนี้
มิได้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทย
เท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาตั้งแต่ประวัติศาสตร์
ของการเกิดคำคำนี้ขึ้นมาเลยทีเดียว และจนกระทั่ง
ปัจจุบันนี้ ปัญหาเรื่องคำนิยามของคำว่า “ideo-
logy” ก็ยังคงเป็นปัญหาสากตอยู่²

คำว่า “อุดมการ” หรือในภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า
idéologie นั้นเกิดมาจากสำนักปรัชญาพวก
empiricist พวกหนึ่งกับ sensualist (ที่มีแนว
โน้มนั้นไปทางวัตถุ) อีกพวกหนึ่ง ในช่วงต่อ
ระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 กับต้นคริสต์
ศตวรรษที่ 19 โดยมี Destutt de Tracy นัก
ปราชญ์ชาวฝรั่งเศส นำมาใช้เป็นคนแรก นัก
ปรัชญาสองสำนักนี้กล่าวว่า มีศาสตร์ชนิดหนึ่งที
ศึกษาเกี่ยวกับความคิด (ในแง่นามธรรม) โดย
ศึกษาต้นกำเนิดที่มาของความคิด และส่วนที่เกี่ยวข้อง
ซึ่งกับเรื่อง sensation ศาสตร์นี้มันมีชื่อว่า “อุดม
การ” (idéologie) และนักปรัชญากลุ่มที่ศึกษา
ศาสตร์ดังกล่าวก็ถูกเรียกว่า “นักอุดมการ”
(idéologue)³

และตั้งแต่เริ่มมีการใช้คำๆ นี้ คำว่า “อุดม
การ” ก็มีความหมายคลุมเครือมาโดยตลอดผู้ที่
ศึกษาเรื่องอุดมการมักจะพยายามตอบคำถามว่า
“อุดมการคืออะไร” คำตอบที่ได้นั้นล้วนแตกต่างกัน
กันค่อนข้างมาก ดังเช่น “อุดมการ” อาจจะหมายถึง
สังคมนิยม เหตุผล หรือวิทยาศาสตร์ ฯลฯ จน
กระทั่งเริ่มคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความหมายของคำ

ว่า “อุดมการ” จึงเริ่มรวมศูนย์มาเกาะกลุ่มกันว่า
คำๆ นี้หมายถึง “บทบาทของความคิด” ซึ่งใน
การศึกษาชั้น ไม่เพียงแต่เราจะทำการพิจารณา
ถึงตัวเนื้อหาของความคิดเท่านั้น หากแต่เราจะต้อง
มองหารากเหง้าของมันด้วย ในปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่า
การให้คำจำกัดความของคำว่า “อุดมการ” จะผิด
แผกแตกต่างกันออกไปในรายละเอียด แต่ก็มีแกน
ร่วมใหญ่ ๆ ที่เห็นพ้องต้องกันกับคำนิยามที่กล่าว
มาแล้วข้างต้น⁴

สำหรับคำนิยามของคำว่า “อุดมการ” ที่จะ
ใช้ต่อไปในบทความนี้นั้น จะใช้ที่คณะผสมจาก
นักสังคมนิยมมาร์กซ์หลาย ๆ ท่าน กล่าวคือ “อุดมการ
เป็นผลผลิตจากระบบจิตสำนึก เป็นผลผลิตที่มี
กระบวนการผลิต (production) และกระบวนการ
ผลิตขึ้นใหม่ (reproduction) เช่น ผลผลิตอื่น ๆ
วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตคือ บรรดาความคิด ความ
เข้าใจ ตัวแทน (representative) สัญญลักษณ์
 ฯลฯ แต่เนื่องจากผลผลิตชนิดนี้เป็นนามธรรมเรา
จะมองเห็นมันได้เฉพาะเมื่อมันได้แสดงตัวออกมา
ในรูปธรรมอื่น ๆ เช่น การปฏิบัติกิจกรรมในชีวิต
ประจำวันทุกวัน เช่น สร้างหน้า กินข้าว ใ้-
เตียง ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้บางอันก็มีลักษณะทาง
อุดมการ บางอันก็ไม่มี เราจะเรียกปฏิบัติการ
บางอันที่มีอุดมการชนิดหนึ่งแฝงเร้นอยู่ภายในว่า
‘ideological practice’ เช่นเดียวกับภาษาและ
คำพูดที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน คำพูดบางชนิด
อาจจะบรรจุอุดมการอยู่ภายใน แต่ก็ไม่จำเป็นว่า
ปฏิบัติการทุกอย่างหรือคำพูดทุกคำจะต้องประกอบ
ด้วยอุดมการเสมอไป ผลผลิตทางอุดมการนี้อาจ

จะสอดคล้องหรือตรงข้ามกับความเป็นจริงก็ขึ้นอยู่กับชนิดของอุดมการณ์นั้น ๆ”

คำถามต่อมาก็คือ แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่าปฏิบัติการอันไหน คำพูดคอนเทินมีลักษณะทางอุดมการณ์แฝงเร้นอยู่ ในที่นี้เรามีเกณฑ์ที่จะช่วยในการพิจารณาได้ 2 เกณฑ์คือ

หนึ่ง กิจกรรมนั้นมี เป้าหมายที่แน่นอนอันหนึ่ง ไม่ว่าจะแสดงออกอย่างเปิดเผยหรือซ่อนเร้นก็ตาม

สอง กิจกรรมนั้นระบุวิธีการที่แน่นอนอันหนึ่ง ในการไปสู่เป้าหมายนั้น^๕

3. แนวทางการพัฒนาของลัทธิมาร์กซ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหา “อุดมการณ์” ภายหลังจากมาร์กซ์และเอนเงิลส์ นักลัทธิมาร์กซ์ เช่น เสดิน ก็ได้ศึกษางานอุดมการณ์ที่เน้นหนักไปในทางประยุกต์ใช้ในขบวนการ (เราจะกล่าวถึงในตอนต่อไป) เช่น ความสำคัญของการต่อสู้ทางชนชั้น การทำงานด้านปลุกระดมทางอุดมการณ์ เป็นต้น ส่วนมาร์กซ์ลัทธิรุ่นต่อจากเสดิน เช่น กรามสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) และลูกซ์ (Georg Lukacs, 1885-1971) นั้นได้เน้นหนักในการสร้างทฤษฎีจิตสำนึก (Theory of Consciousness) จากประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกันของทั้งสองคน ซึ่งต่างก็เคยทำงานทั้งกับชนชั้นกรรมาชีพ และอยู่ในพรรคการเมืองได้มีส่วนสำคัญในการช่วยปรุ้งแต่งการพัฒนาทฤษฎีอุดมการณ์คลาสสิกให้กว้างขวางออกไป และในเวลาเดียวกันก็แตก่างไปจากของเดิมบ้างในบางส่วน โดยกรามสกีได้อาศัยช่วงเวลาที่ไม่อาจจะ

เคลื่อนไหวทางการเมืองได้เนื่องจากถูกจองจำอยู่ในคุกระหว่างช่วงปี ค.ศ. 1926-1937 ทำการรวบรวมและทบทวนประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตและใช้ทักษะเชิงปรัชญามายกรระดับประสบการณ์รูปธรรมของตนขึ้นมาเป็นทฤษฎีทางการเมืองและอุดมการณ์ ส่วนลูกซ์นั้น จากความสนใจแก่เกมในเรื่องบทบาทของวรรณกรรมตั้งแต่แรกช่วยให้เขาได้ค้นพบกฎเกณฑ์บางอย่างที่เกี่ยวกับ โครงสร้างส่วนบน (superstructure) ทั้งลูกซ์และกรามสกีถูกจัดอยู่ในกลุ่ม historicism เพราะในความคิดพื้นฐานที่ให้ความสำคัญระหว่างปัญหาจิตสำนึกกับปัญหาประวัติศาสตร์^๖

ส่วนอัลธูซเซอร์ (Louis Althusser, 1918-) นั้นเป็นมาร์กซ์ลัทธิรุ่นหลังที่ไต่คว้าอิทธิพลของวิธีคิดอื่น ๆ นอกไปจากวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ เช่น แนวคิดการวิเคราะห์โครงสร้าง (Structuralism) ดังนั้น เขาจึงได้ผสมผสานเอาวิธีคิดแบบการวิเคราะห์โครงสร้างเข้ากับลัทธิมาร์กซ์ อาจถือได้ว่าเป็นการพัฒนาลัทธิมาร์กซ์ออกไปอีกชั้นหนึ่ง

อันที่จริง ยังมีนักลัทธิมาร์กซ์อีกหลายคนที่ค้นคว้าศึกษาเรื่องอุดมการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุโรปหลังปี ค.ศ. 1968 แต่ในบทความนี้จะเลือกเสนอเฉพาะผู้ที่กล่าวนามมาแล้วเท่านั้นเนื่องจากเป็นที่รู้จักกันบ้างในเมืองไทย เพราะนอกเหนือไปจากกลุ่ม historicism และกลุ่ม Structuralism Marxist แล้วยังมีนักลัทธิมาร์กซ์อีกสำนักหนึ่งที่มีอิทธิพลทางความคิดอย่างกว้างขวางในยุโรป นั่นก็คือสำนักแฟรงเฟิร์ต (Frankfurt School) ซึ่งใช้ทฤษฎีทางจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์เข้ามาช่วย

อธิบายปัญหาเรื่องอุดมการ ตัวอย่างเช่น Wilhelm Reich (1897–1957) ที่พยายามนำเอาทฤษฎีจิต-วิทยามวลชนมาอธิบายปัญหาเรื่องระบบฟาสซิสต์อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ผู้เขียนยังไม่สามารถจะนำเสนอแนวความคิดของนักคิดในกลุ่มหลังได้ จึงขอละไว้นำเสนอในโอกาสอื่นต่อไป

ข้อเคืองใจประการหนึ่งในการศึกษาแนวความคิดของนักคิดเหล่านี้ก็คือ เราจำเป็นต้องเข้าไปประวัติการทำงานส่วนตัวของพวกเขาด้วย เพราะสภาพในชีวิตจริงนั้น ในก้านหนึ่งอาจจะเป็นตัวหล่อหลอมความคิด แต่ในอีกก้านหนึ่ง ก็อาจเป็นตัวขัดขวางการแสดงออก ทำให้เราพบอยู่เสมอว่า ในการเสนอแนวคิดใหม่ ๆ นั้นจะมีทั้งส่วนที่ขัดแย้งและเห็นด้วยกับความคิดเก่า ตัวอย่างเช่น กรัสม์ ในช่วงแรกที่ทำงานอยู่กับคณะกรรมการในเมืองตูริน (Turin) (1916–1919) เขาค่อนข้างให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสภาพงาน แต่เมื่อขบวนการต่อสู้ของกรรมกรที่เมืองตูรินถูกทำลาย เขาก็เปลี่ยนความคิดไป⁷ ในกรณีของ ลูคัส เขาเคยถูกบังคับจากมอสโคว์เมื่อครั้งที่เขียนหนังสือชื่อ ประวัติศาสตร์และจิตสำนึกทางชนชั้น (History and Class Consciousness-1922) ให้ทำการวิจารณ์ตนเองหลายครั้ง เนื่องจากบางส่วน of แนวคิดในหนังสือเล่มนี้เดินสวนทางกับลัทธิสตาลิน ซึ่งมีอิทธิพลครอบงำเป็นกระแสหลักในขณะนั้น และลูคัสจำเป็นต้องทำ (การวิจารณ์ตนเอง) ไม่ว่าเขาจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม⁸ ดังนั้นการศึกษาแนวคิดของนักลัทธิมาร์กซ์เหล่านี้จึงไม่เป็นเอกภาพ แตกต่างกันไปตามกาลและ

เทศะ ซึ่งสิ่งที่นำมาเสนอไว้ในบทความนี้อาจถือได้ว่าเป็นแนวคิดหลัก ๆ เท่านั้น

4. ประเภทของอุดมการ ในระยะเริ่ม

แรกที่มาร์กซ์สนใจปัญหาอุดมการนั้น แนวความคิดที่เขาอ้างอิงถึงได้แก่ อุดมการที่ปัจจุบันนี้บรรดาผู้ศึกษาเรื่องอุดมการ เรียกว่า “อุดมการเพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ” (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า-อุดมการรับใช้) หรือที่เรารู้จักกันดีในนามของ “อุดมการหลัก” (dominant ideology) ในขณะเดียวกันมีอุดมการอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ค่อยได้รับความสนใจศึกษาเท่าใดนักคือ “อุดมการเพื่อการต่อต้านอำนาจในระบบ” (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า-อุดมการต่อต้าน) ที่เรามักจะพบเห็นได้อยู่เสมอในกบฏชาวนาในอิตาลีหรือการเคลื่อนไหวของชนชั้นกรรมกร การเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรี กลุ่มต่อต้านสังคมนิยม เป็นต้น เนื่องจากภาระหน้าที่ของอุดมการ 2 ประเภทนี้เกิดมาต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่อุดมการรับใช้เกิดมาเพื่อทำหน้าที่ที่ดำรงรักษา คำจุนระบบเดิม อุดมการต่อต้านกลับมาก่อเกิดมาเพื่อทำลายระบบเดิม และนำเสนอระบบใหม่ อย่างไรก็ตาม อุดมการประเภทหลังอาจมีกฎเกณฑ์ทั่วไปร่วมกับอุดมการประเภทแรก ขณะเดียวกันก็มีกฎเฉพาะ ของมัน ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ก็คือ อุดมการต่อต้านจะไม่เคยได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่จากกลไกรัฐเลย หากแต่ต้องแอบแฝงอยู่ตามขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนิยม หรือในขณะที่ยอดมการรับใช้จะต้องเน้นการสรรเสริญระบบสังคมนิยม สิ่งที่อุดมการต่อต้านจะขาดเสียมิได้ก็คือ การเสนอภาพของสังคมนิยมที่ดีกว่า เป็นต้น.

๑ น่านทัศน์นะของลัทธิมาร์กซ์ ต่อปัญหาเรื่องอุดมการณ์

เราไม่สามารถจะสรุป “ทฤษฎีมาร์กซ์ลัทธิที่ว่าด้วยอุดมการณ์” โหมบทความที่มีลักษณะชี้มาชมสวนในที่นี้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากความกว้างขวางและกว้างขวางไปอย่างไม่หยุดยั้งของการพัฒนาทฤษฎีเรื่องอุดมการณ์ประการหนึ่ง และเนื่องจากความไม่ลงตัวของข้อสรุปอีกประการหนึ่ง ฉะนั้น เราจึงเลือก “แคะ” ประเด็นที่สำคัญ ๆ เท่านั้น

เมื่อครั้งที่นักอุดมการณ์สำนักฝรั่งเศสนำเอาคำว่า “อุดมการณ์” มาใช้เป็นครั้งแรกนั้น พวกเขาได้จำกัดการอธิบายความหมายของคำว่า อุดมการณ์เอาไว้เฉพาะในขอบเขตของปรากฏการณ์ทางจิตวิทยา และเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลเท่านั้น^๑ จากจุดเริ่มต้น เมื่อมาร์กซ์เริ่มศึกษาอุดมการณ์ เขาได้เสนอลักษณะทางสังคมของอุดมการณ์ว่า เราต้องศึกษาอุดมการณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ละสังคม ต้องมองว่า อุดมการณ์เป็นเรื่องของความคิดร่วมทั่วทั้งสังคม ดังนั้นมาร์กซ์เสนอว่า เราจะต้องพยายามอธิบายกันกำเนิดความเป็นมาของอุดมการณ์ และคว้ามันจะเชื่อมโยงกับสภาพของสังคมและประวัติศาสตร์อย่างไร และจากแนวความคิดของสำนักเกอเทอที่เสนอว่า “ความคิดและอุดมการณ์เป็นคำช่วยอธิบายว่า เหตุไฉนมนุษย์จึงกระทำพฤติกรรมนั้นๆ” มาร์กซ์กลับเสนอว่า “ตัวอุดมการณ์เองนั้นแหละที่จะต้องถูกอธิบาย แทนที่จะเป็นตัวอธิบายสิ่งอื่น ๆ” และใน

การ “อธิบายตัวอุดมการณ์” นี้ มาร์กซ์ได้ใช้ทัศนะทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามาร์กซ์ ต่างจากนักศึกษาศาสตร์รุ่นเก่าตรงที่ได้นำเสนอ “ทฤษฎีวัตถุนิยมของอุดมการณ์” ด้วยการนำเอาลักษณะทางสังคม และทางวัตถุนิยมของอุดมการณ์มาอธิบาย^{๑๐} ดังปรากฏในงานชิ้นแรก เรื่อง อุดมการณ์เยอรมัน (The German Ideology-1846) ที่เขียนร่วมกับเอนเงิลส์

ในหนังสือเล่มนี้ มาร์กซ์โจมตีทั้งกลุ่มเฮเกลเดิม (Old Hegelian) และกลุ่มเฮเกลใหม่ (New Hegelian) สำหรับกลุ่มเฮเกลเดิมที่มองเรื่องจิตสำนึกด้วยทัศนะของนักจิตนิยม กล่าวคือ เห็นว่าจิตสำนึก ความคิด Conception ต่าง ๆ ส่วนตัวดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ พวกนี้ตีความความเป็นจริงของโลกวัตถุ ส่วนเฮเกลใหม่ที่ใหม่ขึ้นมาเพราะทำการปฏิเสธพวกจิตนิยมอย่างหยาบ ๆ ด้วยการเสนอว่าบรรดาจิตสำนึก ความคิดของมนุษย์ส่วนเกิดมาจากระบบ sensation ที่ติดควมมนุษย์มาแต่ธรรมชาติเท่านั้น พวกนี้ถือทัศนะวัตถุนิยมกลไก โดยล้มบทบาททางอภิปรัชญาของมนุษย์ มาร์กซ์ได้เสนอทัศนะคัดค้านกลุ่มทั้งสองว่า เราควรจะยกเลิกการถกเถียงปัญหาพื้นฐานที่ว่า จิตกับวัตถุอะไรมาก่อนกัน แต่ควรจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่าง 2 สิ่งนี้โดยที่มาร์กซ์เรียกกระบวนการนี้ว่า Praxis ส่วนคำถามที่ว่าอะไรคือ แก่นหรือสาระ(essence) ของมนุษย์นั้น มาร์กซ์เสนอว่า เราต้องเลิกมองมนุษย์ในแบบนามธรรม และต้องเริ่มมองมนุษย์จากความเป็นจริง จากชีวิตทางสังคม ทั้งต้องทำความเข้าใจมนุษย์จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเขา^{๑๑}

อาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีอุคมการของมาร์กซ์สนใจตอบปัญหาพื้นฐาน 3 ข้อคือ

- 1) ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นมาได้อย่างไร
- 2) ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นมาทำไม และ
- 3) ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นมาทำหน้าที่อะไร

มาร์กซ์ได้เลือกตัวอย่างอุคมการ 3 อุคมการมาวิจารณ์คือ ศาสนา ปรัชญาการเมือง และข้อกำหนดของตัวบทกฎหมาย เขาพยายามวิเคราะห์กำเนิดของความคิดเหล่านี้ กระบวนการผลิตความคิดเหล่านี้ และการมีบทบาทของความคิดเหล่านี้ในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างสังคม เขาสรุปว่า “ไม่ว่าจะเป็นระบบคุณค่า ความเชื่อ การปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ ของอุคมการทั้ง 3 นั้น ช่างห่างไกลจากความเป็นจริงในสังคมเสียเหลือเกิน คุณลักษณะสำคัญของทั้งสามอุคมการนั้นคือ เป็นจิตนิยม ไม่จริง และไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น หากผู้ที่มุ่งหวังจะเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเน้นแต่ด้านอุคมการ จะไม่มีทางสำเร็จ เพราะโลกเราไม่เปลี่ยนแปลงเพียงลำพังเพราะความคิดของคน (หมายความว่าได้แต่คิด แต่ไม่ได้ลงมือทำ)”¹²

นอกจากนั้นมาร์กซ์ได้เสนอลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของอุคมการว่า เราไม่สามารถไปถามความคิดเห็นของคนจากที่เขารู้สึกได้ เพราะสิ่งที่คนพูดออกมาว่า เขารู้สึกอย่างไรนั้น อาจจะไม่ใช่จิตสำนึกที่แท้จริง ฉะนั้น หากเราต้องการจะรู้จักสำนึกที่แท้จริงของคน เราต้องวิเคราะห์จากสภาพความขัดแย้งในชีวิตจริงของเขา ทั้งนี้มาร์กซ์ได้สรุปกฎพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัว คือ อุคมการ จิตสำนึก และการปฏิบัติการทางสังคมไว้ว่า “จิตสำนึกของคน

เกิดมาจากปฏิบัติการในชีวิตจริง ความคิดของคนไม่ได้เกิดจากตัวเขาคนเดียว และไม่ได้หล่นมาจากฟ้า หากแต่เกิดมาจากความสัมพันธ์ที่ตัวเขาและกลุ่มที่มีต่อกันและกัน โดยตัวแปรทั้งสามนี้มีความสัมพันธ์ในเชิงวิภาษวิธี (Dialectical relationship) คือ ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน”¹³

และเพื่อจะตอบคำถามว่า จิตสำนึกของคนได้เกิดขึ้นมา และได้คลี่คลายมาจนมีลักษณะดังในปัจจุบันได้อย่างไรนั้น มาร์กซ์ได้เสนอว่า ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เราไม่อาจจะรู้ได้ด้วยการดูจากปรากฏการณ์ปัจจุบัน แต่เราจะต้องใช้วิธีการวิเคราะห์ย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ ในระยะเริ่มแรกของมนุษยชาติ บรรดาความคิด และจิตสำนึกของคนล้วนสะท้อนมาจากกิจกรรมในชีวิตจริงของคน ผู้ใดประกอบการทำมาหากินอย่างไร ก็มีจิตสำนึกอย่างนั้น แต่ต่อมา เมื่อสังคมได้พัฒนามาสู่ขั้นตอนที่มีการแบ่งงานกันทำในสังคมเป็นแรงงานกาย และแรงงานสมอง ก็เริ่มมีคนกลุ่มหนึ่งที่ไม่ต้องประกอบกิจกรรมที่ใช้แรงงานกาย พวกเขาทำงานแค่ด้านสมองล้วน ๆ ได้แก่ พวกพระ ลูกขุน นักปรัชญา นักอุคมการ ประเภทต่างๆ ซึ่งเรียกรวมๆกันว่าพวกปัญญาชน (Intellectual) คนกลุ่มนี้ได้ทำหน้าที่สร้างความคิดขึ้นมาในสังคมและถ่ายทอดให้แก่คนอื่น ๆ ที่ใช้แรงงาน จากจุดนี้แหละที่จิตสำนึกที่เคยสะท้อนความเป็นจริงในชีวิตจริงก็เริ่มขาดลอยหลุดออกจากโลกแห่งความเป็นจริง¹⁴ ดังนั้นเมื่อการแบ่งงานกันทำในสังคมเกิดขึ้นในสังคมที่มีชนชั้น และการเอารัดเอาเปรียบ เราก็ตอบคำถาม

ได้ว่า อุดมการณ์เกิดขึ้นมาทำไม และเกิดขึ้นมาทำหน้าทีอะไร และทำไมคนเราจึงถูกครอบงำด้วยความคิดที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ตัวอย่างเช่น ปรากฏการณ์ของ fetishism ในระบบทุนนิยม ทั้ง ๆ ที่เงินตรา (Money) เป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยกันเองสร้างขึ้นมา แต่มนุษย์ก็ถูกครอบงำให้มีความคิดที่นับถือสิ่งที่ตนสร้างขึ้นมามี "เป็นนายเหนือตน" ในสังคมทุนนิยมเราจะมองไม่เห็น "คน" เรามองเห็นแต่ "สินค้าและการแลกเปลี่ยนสินค้า" แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างคนก็ถูกสินค้าเป็นข้อกำหนด ชีวิตคนกลายเป็นเครื่องเล่นของระบบเศรษฐกิจการเมือง ที่จะสามารถบั่นทอนให้ใครเป็นอย่างไรก็ได้ ให้ทำมาหากินอะไร ที่ไหน อย่างไรก็ได้ ฯลฯ¹⁵

คงที่เราทราบกันแล้วว่า มาร์กซ์ได้แบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็นฐานเศรษฐกิจ (economic base) และโครงสร้างส่วนบน (superstructure) และได้อธิบายว่า โครงสร้างส่วนบนถูกกำหนดมาจากฐานเศรษฐกิจ คำอธิบายดังกล่าวช่วยให้ความกระจ่างต่อปัญหาต่าง ๆ ได้ระดับหนึ่ง แต่เนื่องจากความจำกัดของช่วงชีวิตคน ๆ หนึ่งที่ไม่สามารถจะทำงานทุกอย่างให้เสร็จสิ้นได้หมด มาร์กซ์จึงยังไม่ได้ขยายความต่อไปอย่างละเอียดว่า โครงสร้างสองส่วนนี้กำหนดซึ่งกันและกันอย่างไร การที่ขาดการพัฒนาทฤษฎีสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนล่างและส่วนบนนี้ ทำให้เกิดการคิดความกันไปได้อย่าง วนวน แยกแยกเป็นความคิดหลายกระแสหลายสำนัก ซึ่งกระแสที่ครอบงำมาเป็นหลักจนถึงช่วงสากลที่สอง (The Second International, 1889-1914) ก็คือ กระแสที่ปัจจัย

เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดด้านเดียว (economic determinism หรือ economism)¹⁶

มาในระยะหลังได้มีผู้คนพยายามก้ำกั้นของพวกเศรษฐกิจกำหนด เช่น Colin Sumner ก้าวการย้อนกลับไปอ่านงานของมาร์กซ์ใหม่ และเสนอว่า ถ้าหากฐานเศรษฐกิจสามารถเป็นตัวกำหนดด้านเดียวต่อโครงสร้างส่วนบนแล้ว ความสัมพันธ์ย่อมไม่ขึ้นไปตามหลักทวิภาควิธี เพราะมิได้เป็นอย่าง "ซึ่งกันและกัน" Sumner ยกตัวอย่าง 2 ตัวอย่างจากงานของมาร์กซ์มาสนับสนุนแนวคิดของเขา ก็จะได้เห็นได้จากในประการแรก "ถึงแม้มาร์กซ์จะกล่าวว่า วิถีการผลิต (mode of production) เป็นตัวกำหนดโดยทั่วไป ต่อลักษณะของชีวิตทางสังคม การเมือง และความคิด แต่มาร์กซ์ก็ไม่ได้อธิบายว่า บรรดาปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ปัจจัยเศรษฐกิจ (non-economic factor) เหล่านี้จะต้องเป็นผลผลิตโดยตรง และ ดับพลันจากตัวแปรเศรษฐกิจทั้งหมด มีรูปแบบความคิดทางสังคมบางอย่างที่เกิดจากปัจจัยเศรษฐกิจ แต่ก็มีบางอย่างที่เกิดมาจาก ปฏิบัติการทางสังคมอย่างอื่น ๆ (อาจจะเห็น การเมือง กฎหมาย ประเพณี ฯลฯ)"¹⁷ คงเช่นที่มาร์กซ์ยกตัวอย่างเอาไว้ในหนังสือที่ชื่อ *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (ซึ่งต่อไปจะเรียกสั้น ๆ ว่า *18th Brumaire*) ว่า "ความคิดบางอย่างคนเราได้รับการถ่ายทอดผ่าน ประเพณี และการศึกษา"¹⁸ และในประการที่สอง ในหนังสือเล่มนี้เองอีกเช่นกันที่ยืนยันแนวคิดของมาร์กซ์ที่เริ่มจากการวิเคราะห์ที่ความเป็นจริงของพฤติกรรมมาร

เลือกตั้งของชาวนารายย่อยฝรั่งเศส ซึ่งทำการเลือก หลุยส์ โบนาปาร์ต แทนที่จะเลือกพรรคการเมือง ที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ของชนชั้นตน การที่ชาวนาเลือก หลุยส์ โบนาปาร์ตนั้นสามารถอธิบายได้ว่าเกิดจากรากความคิด และความรู้สึกแบบอนุกรมการศักดินา ที่มองเห็นผู้นำ เป็นผู้คุ้มครองปกครองแบบกษัตริย์ที่ยังคงมีอิทธิพลหลงเหลืออยู่ในหมู่ชาวนารายย่อย ในกรณีนี้ บั๊จยทางก้านอนุกรมการมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนด ปฏิบัติการทางสังคมของบุคคล

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตที่ไม่เด่นชัดของ มาร์กซนั้นก็ไม่ได้ได้รับความสนใจจากนักลัทธิมาร์กซ์ รุ่นหลังที่ยังฝังใจว่า ความคิดทุกอย่างเป็นเพียง ภาพสะท้อนของเศรษฐกิจเท่านั้น การละเลยต่อ ปัญหาอนุกรมการ ทำให้เกิดความอับจนในทาง ทฤษฎี และเกิดความชะงักงันในภาคปฏิบัติ แนวทางเศรษฐกิจเป็นบั๊จยกำหนดได้ บั๊จกั้นการ กันคว่ำหลักเกณฑ์เรื่อง “ความเป็นอิสระระดับ หนึ่งของอนุกรมการ” (relative autonomy of ideology) ไปจนหมดสิ้น ทำให้เราไม่ทราบว่าจะ ไรอันไรใด อนุกรมการจะเป็นอิสระ ไม่เป็นอิสระ หรือกลับไปเป็นตัวกำหนดแบบโครงสร้างเศรษฐกิจเสียเอง¹⁹

การตีความแบบเศรษฐกิจกำหนดเริ่มเป็น ปัญหาตั้งแต่มาร์กซ์เสียชีวิตใหม่ ๆ ดังจะเห็นได้ จากจดหมายของเอนเงิลส์ที่เขียนถึง โจเซฟ บล็อก (21 กันยายน ค.ศ. 1890) ในเชิงวิจารณ์ตนเองว่า “...ข้าพเจ้าและมาร์กซ์มีส่วน รับผิดชอบอยู่ ทั่วทั้งกับแนวโน้มที่เกิดขึ้น ซึ่งมาร์กซ์คิดค้น

หลังมักจะให้น้ำหนักมากเกินไปกับบั๊จยทาง เศรษฐกิจ อันที่จริงแล้วมีบางขณะ บาง โอกาส และบางสถานที่ ที่บั๊จยอื่น ๆ ก็ สามารถมีส่วนร่วมกำหนดได้เช่นกัน ...ถึงแม้ว่า เศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนด การเมือง กฎหมาย ปรัชญา ศาสนา วรรณกรรม ศิลปะ แต่ทว่า นั้นมิได้หมายความว่า เศรษฐกิจ จะต้องเป็นตัวกำหนด และบั๊จยอื่น เป็น เพียงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาเสมอไปเท่านั้น ตัวอย่างเช่น รัฐ...”²⁰

และเพื่อแก้ไขแนวโน้มเศรษฐกิจกำหนด เองเงิลส์ ได้เสนอให้มีการแยกพิจารณาระหว่าง เนื้อหาับรูปแบบของอนุกรมการ เมื่อมาร์กซ์ กล่าวไว้ว่า ศาสนา ปรัชญาการเมือง และกฎหมาย เป็นสิ่งที่ขาดลอยออกจากความเป็นจริง ปัญหาที่ ตามมาก็คือ แต่เหตุใดผู้คนจึงติดอยู่กับความไม่ จริงเช่นนั้นได้ เองเงิลส์ได้ตอบคำถามนี้ว่า

“...กล่าวทางก้านเนื้อหาแล้ว อนุกรมการทาง การเมืองและกฎหมายต่างโยงโยกันอย่าง ใกล้ชิดกับเศรษฐกิจ เพราะมันเกิดมาเพื่อ ความชอบธรรมของการชู้ครีคทางเศรษฐกิจ และเป็นตัวช้อนเร้นการชู้ครีคนี้ไว้ หากแต่ รูปแบบที่มันแสดง ออกเป็น เรื่องของ ความถูกต้อง เพื่อความยุติธรรม เป็นไป ตามกฎธรรมชาติ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน...”²¹

ดังนั้นสิ่งที่ทำให้ผู้คนหลงใหลได้ปลื้มอยู่กับ อนุกรมการเก่าก็คือรูปแบบของมัน คราวเท่าที่ ยังไม่มีเงื่อนไขเอื้ออำนวยให้เข้าถึงและพิชิตเงื่อนไขที่แท้จริงของมันได้

ข้อคิดเห็นดังกล่าวของเองเกลส์หยุดอยู่เพียงแค่นั้น เพราะในช่วงสากลที่สองลัทธิมาร์กซ์ได้กลายมาเป็นวิทยาศาสตร์แห่งการกำหนดด้วยหลักการทางเศรษฐกิจ (เช่น ความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิต (productive force) กับความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) จะต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างแน่นอน ระบบทุนนิยมได้ให้กำเนิดระบบสังคมนิยมอยู่แล้ว เป็นต้น) ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องมานั่งพิจารณาปัญหาเรื่องอูคมการกัน อย่างไรก็ตาม หลังจากเกิดระบบสังคมนิยมในรัสเซียที่มีเจ้าของปัญหาข้าราชการ (bureaucracy) การบุกชังกาวิปี ค.ศ. 1956 และการบุกเชกโกสโลวาเกีย ปี ค.ศ. 1968 ตลอดจนความล้มเหลวของการสร้างพรรคสังคมนิยมในยุโรปตะวันออก ทำให้ลัทธิมาร์กซ์พยายามแสวงหาคำตอบใหม่ ๆ หลายทางในที่นี้เราอาจจะจับประเภทอย่างหยาบ ๆ ออกเป็น 2 พวกใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

ก. พวกที่ย้อนกลับไปพิจารณาลัทธิมาร์กซ์จากทัศนะของเฮเกล กลุ่มนี้เริ่มตั้งแต่การปฏิวัติรัสเซีย ปี ค.ศ. 1917 และตอบโต้แนวทางเศรษฐกิจกำหนดของสากลที่สอง มาร์กซิสต์เค่น ๆ ในกลุ่มนี้ได้แก่ ลูคัส, คาร์ล คอร์ช (Karl Korsch, 1886-1961) และกรวมซี

ข. พวกที่พยายามผสมผสานวิธีวิเคราะห์ของสำนักอื่นที่ไม่ใช่ลัทธิมาร์กซ์เช่น สำนักวิเคราะห์โครงสร้าง เข้ามาใช้ร่วมกับลัทธิมาร์กซ์ นักคิดที่มีชื่อในกลุ่มนี้ได้แก่ ฮัลธูแชรวิ กลุ่มนี้เพิ่งเกิดขึ้นภายหลังมรดกกรรมของสตาลิน เพื่อตอบโต้

กับการกระทำของครุสชอฟ การแตกแยกระหว่างรัสเซียกับจีน

เริ่มจากลัทธิที่ประสบปัญหาในการปฏิบัติงานในพรรคคอมมิวนิสต์ชังกาวิ เมื่อนำเอาแนวทางของสากลที่สองไปประยุกต์ใช้ เขาจึงได้กลับไปอ่านงานของเฮเกล และงานของมาร์กซ์ระยะแรกอีกครั้งหนึ่ง ลูคัสเห็นว่าสิ่งที่มาร์กซิสต์ในขณะนั้นละเลยไปมากก็คือ แนวความคิดเรื่อง "ส่วนรวมทั้งหมด" (Totality) อันเป็นแนวคิดสำคัญที่จะนำมาใช้วิเคราะห์เรื่องจิตสำนึก และใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ เขาปฏิเสธวิธีศึกษาความเป็นจริงของประวัติศาสตร์และสังคมโดยการแยกสังคมออกเป็นส่วนย่อย ๆ (เช่น เป็นเศรษฐกิจ การเมือง - ฯลฯ) โดยมิได้พิจารณาส่วนย่อยนั้นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวมทั้งหมด²² ตัวอย่างเช่น เราจะเข้าใจการเมืองในยุคสมัยของหลุยส์ นโปเลียน (หรือ นโปเลียนที่ 3, 1808-1873) ได้ เราต้องเข้าใจสภาพการณ์ภายในของการเมือง เศรษฐกิจ โครงสร้างสังคมขณะนั้นทั้งหมดของประเทศฝรั่งเศส ดังตัวอย่างที่มาร์กซ์ได้แสดงเอาไว้ใน 18th Brumaire ด้วยการที่มีคำอธิบายแค่เพียงปัจจัยด้านเศรษฐกิจด้านเดียวที่ทำให้เกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น

และจากแนวคิดเรื่องส่วนรวมทั้งหมดนี้เอง ลูคัส ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายชนชั้นกรรมาชีพว่า ชนชั้นนี้เป็นชนชั้นเดียวเท่านั้นในสังคมสมัยใหม่ ที่มีความสนใจในทัศนะรอบด้าน ทำให้เป็นชนชั้นที่มีลักษณะปฏิวัติ เพราะมีความตั้งใจที่จะเลิกระบบชนชั้นทั้งหมด ฉะนั้นจึงแตกต่างจากชนชั้นปฏิวัติอื่นที่มีมาก่อนในอดีต เขากล่าวไว้ว่า

“...ความแตกต่างระหว่างความคิดมาร์กซิสต์ กับความคิดกรรมพันธุ์มิใช่เป็นเพราะลัทธิ มาร์กซ์ให้ความสำคัญกับแรงจูงใจทางเศรษฐกิจหรือ หากแต่เป็นเพราะทัศนะเรื่อง ส่วนรวมทั้งหมด...”

“...ศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพมีลักษณะ ปฏิวัติ มิใช่เพียงเพราะว่า มันมีลักษณะ คัดค้านสังคมกรรมพันธ์เท่านั้น หากแต่ทว่า วิธีการเฉพาะของมัน ความสำเร็จอันนับ แรกของการมองเห็นส่วนรวมทั้งหมด ทำให้ ศาสตร์นี้มีหลักการเป็นวิทยาศาสตร์แห่งการ ปฏิวัติ...”²⁸

กล่าวสำหรับกรัมสกี หลังจากประทับใจอย่างมากจากการปฏิวัติ ปี ค.ศ. 1917 ในรัสเซียแล้ว ก็ต้องประสบปัญหาเช่นเดียวกันกับลูคัส เขาถามตัวเองว่า “หากลัทธิมาร์กซ์เป็นเครื่องมืออันสำคัญทั้ง ด้านการศึกษาและการกระทำแล้ว เหตุใดมวลชนที่ ได้รับรู้และเข้าใจลัทธินี้แล้วจึงยอมจมอยู่กับ การ กตัญญูหรืออีกเล่า” และเขาก็ได้ค้นพบคำตอบว่า เนื่องจากการใหม่นั้น ไม่ได้สอดใส่เข้าไป ในความคิดอันว่างเปล่า ในระบบจิตสำนึกนั้นมีอุม การเก่าบรรจุก่อนแล้ว และเป็นตัวกอยผลัดกัน ให้อุมการใหม่หลุดออกมา ฉะนั้นจึงจำเป็นต้อง มีการต่อสู้ทางอุมการ ซึ่งฝ่ายใดจะได้ชัยชนะก็ แล้วแต่ประสิทธิภาพของอุมการ และความ สามารถในการต่อสู้ กรัมสกีมีพื้นฐานความเข้าใจ อันดีในบรรยากาศของวัฒนธรรมในอิตาลีที่มีอิทธิ พลของศาสนาคริสต์อยู่สูง สิ่งนี้เองเป็นปัจจัยเกื้อ หนุนให้เขาพัฒนาทัศนะที่ให้น้ำหนักกับปัจจัยเรื่อง อุมการ แรงเฉื่อยของชนบประเพณี รูปแบบ

ของความคิด และวิธีการใช้ชีวิตของผู้คน เขา เสนอว่า เราจำเป็นต้องทบทวนความสัมพันธ์ ระหว่างโครงสร้างส่วนบนทั้งค่านิยม การ เมือง ที่มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมเสีย ใหม่²⁴

กรัมสกีได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความซับซ้อน ของการถ่ายทอดอุมการว่า

1. เวลาเราถ่ายทอดอุมการใหม่เข้าไปใน ความคิดของคนนั้น ภายในนั้นมีอุมการเก่า ๆ โลกทัศน์ (World view) เก่า ๆ ความเคยชิน เก่า ๆ ที่คอยชี้นำทางพฤติกรรม วิธีคิด ความ รู้สึกของเขาอยู่แล้ว

2. อุมการใหม่ที่จะเข้ามานั้นจะต้องต่อสู้ กับอุมการเก่าที่มีอยู่เดิม (เพื่อให้ได้ชัยชนะ) อุม การใหม่นี้จะต้องมีทั้งเนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดที่ มีประสิทธิภาพเหนือกว่าอุมการเก่า และเนื่อง จากคนเรายอมรับอุมการเก่าด้วยการยินยอม พร้อมใจ ไม่ใช่จากการบีบบังคับ ฉะนั้นอุมการ ใหม่นี้ก็จะต้องทำให้คนยอมรับด้วยวิธีการเดียวกัน²⁵

กรัมสกีได้ยกเลิกหลักเกณฑ์ในการพิจารณา อุมการว่าเป็น จิตสำนึกที่แท้จริง ไม่แท้จริง ปลดอมแปลง ถูกต้องหรือผิดพลาด ดังที่มาร์กซ์ได้ เริ่มต้น* และเสนอว่า เราน่าจะมาพิจารณากันดีกว่าว่า อุมการนั้นมันทำหน้าที่ได้อย่างไรในการ สร้างความสามัคคี หรือความแตกแยกทางชนชั้น ทั้งภายใต้สถานการณ์ที่มีการปราบปราม หรือ ครอบงำ ทำไมอุมการจึงทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำได้อย่างไรในประเด็นเหล่านี้

* เดิมทีนั้นมาร์กซ์มองอุมการว่าเป็นจิตสำนึกที่ลลิต พลาด (false consciousness)

กรรมวิธีพบว่าท่ามกลางสังคมที่แตกแยกออกเป็นชนชั้น และมีผลประโยชน์ทางชนชั้นขัดแย้งกันอยู่นั้น สิ่งที่ทำให้สังคมที่ราวจนแตกแยกนั้นยังรวมตัวกันอยู่ได้ก็เพราะมี "อุดมการณ์หนึ่ง" ที่ทำหน้าที่คล้ายๆ ปูนซีเมนต์โบกเชื่อมรอยต่อระหว่างชนชั้นเหล่านั้นเอาไว้ (อุดมการณ์นี้ หมายถึงอุดมการณ์ในการรักษาระบบเดิม—ผู้เขียน) และในทำนองเดียวกัน "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (historical bloc) อันประกอบด้วยกลุ่มคนจากหลาย ๆ กลุ่มหลายชนชั้นที่จะมารวมกัน เพื่อประกอบภารกิจทางประวัติศาสตร์อันหนึ่งก็จำเป็นจะต้องมี "จุดเชื่อมทางอุดมการณ์" นี้เช่นกัน²⁶ ตัวอย่างจากประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า เมื่อชนชั้นกระฎุมพีต้องการจะโค่นล้มอำนาจศักดินานั้น ถ้าพลังกำลังจากชนชั้นคนไม่เพียงพอ จึงต้องอาศัยกำลังจากชาวนาและกรรมกร โดยพวกเขาได้เสนอ "จุดเชื่อมทางอุดมการณ์" ว่า ผลประโยชน์จากการต่อสู้ครั้งนี้จะเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของทั่วทั้งสังคม (common interest, universality)

จากแนวคิดข้างต้นนี้ ทำให้กรรมวิธีนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยกประเภทของอุดมการณ์อันแรกคือ ระดับของความเป็นปรัชญาในอุดมการณ์หนึ่ง ๆ เรียงลำดับตั้งแต่มากไปด้น้อยได้เป็น 4 ระดับ คือ philosophy, religion, commonsense และ folklore (คำเหล่านี้มิได้มีความหมายอย่างที่เข้าใจกัน แต่เป็นศัพท์เฉพาะของกรรมวิธี) เราอาจจะเทียบระดับของความเป็นปรัชญาได้ว่า คือคุณภาพในการยึดคึดของกรารเชื่อม กล่าวคืออุดมการณ์ที่มีลักษณะ philosophy คืออุดมการณ์ที่มีการอธิบายอย่างเป็นระเบียบ มีหลัก

ทฤษฎีมีหลักเกณฑ์ เป็นเหตุเป็นผล ส่วน religion คืออุดมการณ์ที่มีคำอธิบายบ้างพอสมควร แต่เน้นหนักคำขวัญศรัทธา พิธีกรรม ขณะที่commonsense คืออุดมการณ์ที่เกิดจากการสรุปประสบการณ์ในชีวิต แต่กระจัดกระจายไม่เป็นระบบ และสำหรับfolklore ก็มีลักษณะเป็นระบบน้อยที่สุด ซึ่งไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ใด ๆ เช่น ลัทธิมาร์กซ์ ชาตินิยม พุทธศาสนา ฯลฯ ก็จะมีระดับทั้ง 4 ประการนี้อยู่ในตัวเอง โดยขึ้นอยู่กับการถ่ายทอด เช่น คนกลุ่มหนึ่งอาจจะรับรู้อุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์แบบ religion ในขณะที่คนบางกลุ่มอาจจะรับรู้อุดมการณ์พุทธศาสนาแบบphilosophy ก็ได้ ส่วนเกณฑ์ที่ 2 ก็คือการแบ่งประเภทของอุดมการณ์ตามระดับความสามารถในการ organize คือสามารถมีบทบาทในการรวบรวมพลังภายในของขบวนการและสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ organic, semi-organic และ non-organic ความเป็นจริงของอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ก็ขึ้นอยู่กับว่า มันได้ปฏิบัติภารกิจทางประวัติศาสตร์ได้กี่เพียงใด²⁷

กรรมวิธีได้สร้างคำใหม่ ๆ หลายคำ (หลายคำก็นำมาจากคำเดิม แต่นำมาเน้นมากขึ้น) เพื่อใช้ในการวิเคราะห์อุดมการณ์ เช่น civil society, hegemony, organic intellectual etc. ก็จะเห็นได้จาก ในการวิเคราะห์—รัฐ—ในฐานะที่เป็นเครื่องมืออีกชั้นทางชนชั้น รัฐประกอบด้วย 2 ส่วนคือ politic society และ civil society ส่วนแรกนั้นทำการกดขี่ด้วยการใช้กำลัง ความรุนแรง ภัยการบีบบังคับ ส่วนหลังได้แก่โครงสร้างสังคมส่วนที่ผลิต ผลิตชิ้นใหม่และเผยแพร่

อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองเพื่อสร้างเสริม hegemony ของอุดมการณ์นั้นโครงสร้างส่วนนี้จะทำหน้าที่ชี้แนะ ให้การศึกษา ควบคุมความคิดและพฤติกรรมของคน แต่มีใช้ด้วยวิธีการบีบบังคับ แต่ด้วยการครอบงำ โครงสร้างส่วนนี้ที่ทำงานอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่ละเล็กทีละน้อย โดยที่เราไม่ค่อยรู้สึกตัวทำให้ความคิดและการกระทำของคนสมัยยอมคล้อยไปตามระบบ²⁸

hegemony เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่กรัมส์ได้พัฒนาขึ้นมา ในครั้งแรกที่เขาใช้คำ ๆ นี้ (ในบทความชื่อ **Note on Southern question—1926**) เขาหมายความถึงปัญหาเรื่องการสร้างพันธมิตรระหว่างกรรมกร—ชาวนาว่า ชนชั้นกรรมกรจะมียุทธศาสตร์ในการนำ และระบอบใจทั้งค่านการเมือง จริยธรรม และภูมิปัญญา (intellectual) ชนชั้นชาวนาได้อย่างไร โดยเฉพาะเขาให้น้ำหนักกับการเอาระบอบใจทางด้านภูมิปัญญา และจริยธรรมอย่างมาก ต่อมาในเอกสาร **Prison notebook** กรัมส์ได้ใช้คำนี้ในความหมายใหม่ โดยยกเลิกความหมายเดิมที่กินความเพียงแค่อุทธศาสตร์ของชนชั้นกรรมกรเท่านั้น แต่ได้ใช้ในความหมายที่อ้างถึงปฏิบัติการของชนชั้นปกครอง โดยที่เมื่อแบ่งสังคมออกเป็น 3 ชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นปกครอง ชนชั้นค้าที่ถูกดขี่ และชนชั้นกลาง ชนชั้นปกครองจะมีมาตรการ 2 ชนิดคือ ชนชั้นอื่นๆ ในสังคม พวกเขาจะกดขี่ (dominate) ชนชั้นค้า แต่จะปกครอง (govern) บรรดาชนชั้นกลางที่เป็นพันธมิตร (allied class) hegemony จึงไม่ใช่เป็นเรื่องพันธมิตรระหว่างชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่ทว่าเป็นเรื่องของการร่วมมือกันในทุก

ด้าน ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง ภูมิปัญญา และ จริยธรรม ชนชั้นใดก็ตามที่จะแบกรับภารกิจเป็น ชนชั้นพื้นฐานในการเปลี่ยนแปลงสังคม จะต้องสามารถชนะใจ (hegemony) ชนชั้นข้างเคียง มาเป็นพันธมิตรให้ได้ในทุกด้าน หมายความว่า ชนชั้นนี้จะต้องสามารถสร้างอุดมการณ์ในการต่อสู้ที่เป็นที่ยอมรับของชนชั้นพันธมิตรอื่น ๆ การยอมรับนั้นต้องเป็นไปอย่างรอบคอบ โดยเฉพาะภูมิปัญญา (สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีที่น่าเชื่อถือ) และค่านิยม จริยธรรม การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างชนชั้นพื้นฐาน 2 ชั้น (นายทุน/กรรมกร) ซึ่งอาศัยที่ฝ่ายไหนจะสามารถเอาชนะใจชนชั้นอื่นได้มากกว่ากัน ด้วยการเสนออุดมการณ์ใหม่ (ที่เป็นหลักของชนชั้นตน) ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนให้ชนชั้นอื่น ๆ ยอมรับ กรัมส์เรียก การต่อสู้ทางอุดมการณ์ว่า เป็นสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ (war of position) ที่ต่างไปจากการแย่งชิงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (war of movement)²⁹

แนวคิดประการสุดท้าย คือเรื่อง organic intellectual เขาเสนอว่า ความปกติในทุกกลุ่มสังคม ค่างภูมิปัญญาของคนเองทั้งนั้น ไม่ว่าจะ เป็นนายทุน ชาวนา กรรมกร ปัญญาชนนั้นมีอยู่ 2 ประเภท คือปัญญาชนแบบเดิม (traditional intellectual) ที่ทำหน้าที่เฉพาะด้านสืบทอดอุดมการณ์ในสังคม เช่น พระสงฆ์ ครู กับปัญญาชนแบบจัดตั้ง (organic intellectual) ได้แก่ปัญญาชนที่เข้าร่วมเอาการเองงานในกระบวนการจัดตั้ง คึงที่กล่าวมาแล้วว่า อุดมการณ์ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระบบเก่า หรือในทางตรงกันข้ามก็เชื่อม

ผนึกกลุ่มที่ต้องการจะล้มล้างระบบเดิม ให้เป็นบิก-
 แฉ่น ปัญญาชนแบบจี้คังนั้นแหละที่จะทำหน้าที่
 สร้างสรรค์ พลิกแพลง คือความ ถ้ายาทออุดมการ
 ของกลุ่มทุน กล่าวโดยสรุปคือ เป็นหัวหอกใน
 การแสวงหาความสนับสนุนจากชนชั้นพันธมิตรใน
 สังคม ให้เห็นด้วยและให้ความร่วมมือกับแนว
 อุดมการของชนชั้นที่ตนถือหางอยู่³⁰

นักทฤษฎีอุดมการคนสุดท้ายที่เราจะกล่าวถึง
 คือ อัลธูแซร์³¹ เขาย้อนกลับมาหาแนวคิดเรื่อง
 กระบวนการผลิตในสังคม โดยเฉพาะเรื่องบทบาท
 ของอุดมการในกระบวนการผลิตขั้นใหม่ของสังคม
 กระบวนการผลิตขั้นใหม่ของพลังการผลิตจะต้องมี
 ทั้งด้านวัตถุและอวัตถุ ทางด้านวัตถุ นายจ้าง
 จะต้องจ่ายค่าแรงเพื่อให้คนงานสามารถยังชีพอยู่
 ได้ และจะต้องมีการให้การศึกษาเพื่อปรับปรุง
 หรือยกระดับคุณภาพของพลังการผลิตให้สูงขึ้น
 กระบวนการศึกษานั้น นอกจากจะพัฒนาความ
 สามารถของคนงานให้สูงขึ้นแล้ว ในอีกด้านหนึ่ง
 ยังเป็นกระบวนการผลิตซ้ำ “การยอมรับ”
 อุดมการหลักที่ครอบงำสังคมอีกด้วย เพราะใน
 โรงเรียนก็มีการสอนแก่อุดมการหลักเท่านั้น คัง
 นั้น เพื่อจะผลิตความสัมพันธ์ทางสังคมแบบที่เป็น
 อยู่ขึ้นมา ก็จำเป็นต้องทำการผลิตโครงสร้าง
 ส่วนบน ด้วยวิธีการต่าง ๆ ขึ้นใหม่

นอกเหนือไปจากการแยกอำนาจรัฐ (เช่น
 คณะรัฐมนตรี) ออกจากกลไกรัฐ (ทหาร ตำรวจ
 กฎหมาย) ในตัวกลไกรัฐเองก็ยังแยกออกเป็น 2
 อย่าง คือกลไกด้านปราบปราม และด้านครอบงำ
 ในช่วงภาวะปกติ รัฐจะใช้กลไกครอบงำเป็นหลัก

จนกระทั่งเมื่อรัฐตกอยู่ในวิกฤตการณ์ เช่นเสีย
 ความชอบธรรม หรือกลไกด้านครอบงำเสื่อม
 ประสิทธิภาพ การปราบปรามก็จะเกิดขึ้น กลไก
 ด้านครอบงำนั้นมีอยู่มากมาย นับตั้งแต่ครอบครัว
 ศาสนา โรงเรียน สื่อมวลชน ที่ล้วนแต่มี “มาตรการ
 ไม้หนว” ไว้คอยชักเกลาคอนให้เป็นตามความ
 ประสงค์ของสังคม เริ่มตั้งแต่ขบวนการสร้างความ
 รู้สึกผิด กลัวการคว่ำบาตร การไม่คบหาสมาคม
 การคุกคาม เป็นต้น แม้แต่ในตัวกลไกปราบปราม
 เอง ก็ยังมีอุดมการครอบงำอยู่ ดังที่อัลธูแซร์คัง
 ข้อสังเกตว่า ตำรวจจะไม่สามารถทำลายเด็กคน
 งานผู้หญิงที่อยู่ตามโรงงานได้หากเขา ไม่ถูกครอบ
 งามด้วยอุดมการว่า “เขากำลังเป็นผู้รักษาความสงบ
 สุขของสังคม” และเด็กผู้หญิงตามโรงงานเหล่านั้น
 เป็น “ผู้ทำลายควมสงบสุข” เช่นเดียวกับในโรง
 งานที่คนงาน ได้เรียนรู้การเอาเปรียบของนายจ้าง
 แทนที่เขาจะโกรธแค้นคว่ำปิ่น ไปยิงนายจ้าง เขา
 กลับเดินเข้าไปทำงานตามปกติได้ นี่ก็เนื่องมาจาก
 ประสิทธิภาพของอุดมการครอบงำเช่นเดียวกัน
 ในความเป็นจริง กลไกทั้ง 2 ด้านค้ำเนิงงานควบ
 คู่กัน ไปเสมอ ที่เราแยกมันออกเพียงเพื่อจะคว่า
 อันไหนทำหน้าที่เป็นหลักกว่าอีกอันหนึ่งเท่านั้น

จากหลักเรื่องการผลิตซ้ำขึ้นใหม่นี้เองที่ช่วย
 อธิบาย ความคงทนหรือเสื่อมสลายของอุดมการ
 อันใดอันหนึ่ง อุดมการใดก็ตามที่เคยก่อตัวมาตั้ง
 แต่ครั้งอดีต หากยังสามารถมีชีวิตชีวนาวมาจน
 ปัจจุบัน ต้องแสดงว่าได้รับการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ครั้ง
 แล้วครั้งเล่า ในรูปแบบต่างๆและจะต้องมีสถาบัน
 ที่ทำหน้าที่ผลิตอุดมการขึ้นใหม่ ตัวอย่างเช่น
 ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ที่น่าจะสูญสลายไปเมื่อ

อุดมการณ์ที่ตรงข้ามคือวิทยาศาสตร์ก้าวเข้ามาแทนที่ การที่อุดมการณ์อยู่ยงคงกระพันได้ ก็เพราะมีสถาบันที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งพิธีกรรมที่แสดงออกในชีวิตประจำวันคอยหล่อเลี้ยงอุดมการณ์อยู่ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่ผู้เชื่อโซกลาง แต่อยู่ที่การดำรงอยู่ของสถาบันการผลิตอุดมการณ์ซ้ำขึ้นใหม่.

2

ความแตกต่างระหว่าง อุดมการณ์รับใช้อำนาจ กับอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจ

เมื่อเริ่มต้นศึกษาอุดมการณ์นั้น มาร์กซ์เองยังไม่ได้แยกแยะให้ละเอียดว่ามีอุดมการณ์อยู่ 2 ประเภท และเมื่อพูดถึง "อุดมการณ์" มาร์กซ์จะตีความต่อไปในทางลบ ว่าเป็นจิตสำนึกพิเศษรูปหนึ่งที่ขาดลอยจากความเป็นจริง แต่เนื่องจากลัทธิมาร์กซ์ ไม่ได้เป็นเพียงปรัชญาที่มีไว้พรรณนาความเป็นไปของโลก แต่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงมันด้วย ดังนั้นจึงมีภาคปฏิบัติการควบคู่อยู่เสมอ กับทฤษฎี ผลจากภาคปฏิบัติที่ส่งคำถามสะท้อนมายังภาคทฤษฎีอยู่เสมอ ทำให้ลัทธิมาร์กซ์รุ่นต่อมา เช่น เลนิน ได้มองเห็นความแตกต่างของอุดมการณ์ประเภทต่าง ๆ

แม้แต่ในอุดมคติของมาร์กซ์เอง C. Sumner³² ผู้ทำการประเมินงานค่านิยมอุดมการณ์ของมาร์กซ์และเองเกลส์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ทั้งสองท่านน่าจะได้มีทัศนะ 2 ด้านต่อบทบาทของอุดมการณ์ มาร์กซ์เองคงจะไม่สรุปอุดมการณ์เป็นตัวครอบงำให้คนไม่เข้าใจโครงสร้างสังคมเสมอไป เพราะหากเชื่อเช่น

นั้น เราจะพยายามพัฒนาการยกระดับจิตสำนึกที่ก้าวหน้าของหมู่คนงานที่เกิดขึ้นมาอย่างฉับพลันไปทำไมกัน Sumner กล่าวต่อไปว่า แม้ว่าบรรดาอุดมการณ์ต่าง ๆ จะครอบงำความคิดของคน แต่เราก็จะเห็นว่า ในช่วงที่มีวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ คนเราก็ก่อให้เกิดความไม่พอใจออกมา นี่เป็นหลักฐานยืนยันว่า "คนเราไม่เพียงแต่จะมีชีวิตอยู่ด้วยความซัดอึ้งในสังคมอย่างเป็นฝ่ายถูกกระทำเท่านั้น แต่มนุษย์ได้พยายามต่อสู้ ในรูปแบบต่าง ๆ แล้วแต่ระดับความคิดของเขาจะเอื้ออำนวยให้แสดงออกมาในรูปแบบไหน จากแนวความคิดในการต่อสู้ที่กระจัดกระจาย ฉับพลันกลุ่มเกรือ หากมีโอกาสพัฒนา ก็จะยกระดับกลายเป็นจิตสำนึกที่ชัดเจนได้"

เราอาจจะเข้าไปทักตะกังกกล่าวได้ขึ้น หากเรานำเอาแนวคิด เรื่อง "สัญชาตญาณทางชนชั้น" (Class Instinct) กับ "จิตสำนึกทางชนชั้น" (Class Consciousness) มาวิเคราะห์ประกอบ³³ จิตสำนึกทางชนชั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลประโยชน์ทางชนชั้น เราจะกล่าวว่าคุณคิดหรือกลุ่มใดเกิดจิตสำนึกทางชนชั้น ต่อเมื่อคนกลุ่มนั้นมีความรู้สึกสำนึกต่อผลประโยชน์อันแท้จริงของชนชั้นของเขา (ไม่ใช่ของเขาคนเดียว) การต่อสู้ทางชนชั้นจะเริ่มขึ้นก่อนที่ระดับวัตถุและเศรษฐกิจ จะต้องมีการแสดงออกของการต่อสู้ทางชนชั้นเสียก่อน จึงจะเกิดชนชั้น (ในความหมายที่แท้จริง) ตามมา หมายความว่า คนเราไม่สังกัดกันเป็นชนชั้นเพียงเพราะฐานะของเขาเป็นกระบวนการผลิต(อันเป็นชนชั้นทางค่านิยมเศรษฐกิจเท่านั้น) หรือเพียงเพราะอุดมการณ์ วัฒนธรรม หรือการอบรมสั่งสอน แต่จะเกิดชนชั้นและความรู้สึกทาง

ชนชั้นเมื่อได้ลงมือต่อสู้ จิตสำนึกทางชนชั้นจึง เป็นเรื่องที่เป็นภาววิสัย มีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขภาววิสัย

แต่ในบางกรณี เราจะเห็นคนลุกขึ้นมาต่อสู้ ด้วยวิธีต่าง ๆ แรงผลักดันอาจจะมาจากระดับ จิตใต้สำนึก (unconscious) เช่น ถูกกักขัง มาก ๆ จนทนไม่ไหว เลยลุกขึ้นมาต่อสู้ ลักษณะ จิตสำนึกดังกล่าวนี้ เราเรียกว่า สัญชาตญาณทาง ชนชั้น อันมองเห็นได้ว่า เป็นลักษณะต่อสู้ที่เกิดขึ้นอย่าง เป็นไปเอง เกิดจากแรงผลักดัน มิใช่แรง บันดาลใจ สัญชาตญาณทางชนชั้นจึงเน้นหนักไป ทางลักษณะจิตวิสัยและเกิดขึ้นอย่าง เป็นไปเอง อัน ที่จริง สัญชาตญาณทางชนชั้นก็เป็นบันไดชั้นล่าง ของจิตสำนึกทางชนชั้น แต่การที่บุคคลไม่สามารถ จะก้าวขึ้นบันไดไปได้ก็เพราะระดับนี้ ก็เพราะมีอุดมการ หลักครองบงาของชนชั้นปกครองบีบคั้นอยู่ และได้ ทำลาย จากกัศิขวง สัญชาตญาณทางชนชั้นของคน เราให้อยู่ในระดับที่จะไม่ก่ออันตรายให้แก่ระบบ

ฉะนั้นกระบวนการปลุกจิตสำนึก คือขบวนการ ที่ขบ ไล่อุดมการหลัก ให้ออก ไปพ้นทางเบ็ด โอดาส ให้อัญชาตญาณทางชนชั้น ได้พัฒนาคนชั้น มาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้น เพื่อให้จิตสำนึกของคน ย้อนกลับ ไปหาต้นกำเนิดตั้งแต่ครั้งอดีต เช่นที่ มาร์กซ์เขียนไว้ว่า “จิตสำนึกของมนุษย์จะกลายเป็นกระบวนการของชีวิตที่เป็นจริง มีจิตสำนึกที่ รับผิดชอบประโยชน์ของชนชั้นตนเอง มิใช่จิตสำนึก ที่รับผิดชอบประโยชน์ของชนชั้นอื่น ๆ”³⁴

จากแนวคิดนี้ เลนินได้แบ่งประเภทอุดมการ เพื่อต่อต้านอำนาจในระบบออกเป็นระดับต่างๆ ใน หนังสือ *What is to be done*³⁵ เขาเสนอ ว่าอุดมการต่อต้านที่ปะทุขึ้นมาในหมู่คนงานที่นัด

หยุดงานเนื่องจากความจำเป็นในชีวิต การกักขัง ภายในโรงงาน สภาพการทำงาน เป็นจิตสำนึก ระดับ “อุดมการที่เกิดขึ้นอย่าง เป็นไปเอง” (spontaneous ideology) จิตสำนึกแบบนี้มีความ แตกต่างไปจากการนัดหยุดงานที่ทำอย่างมีขั้นตอน มีแผนการให้การศึกษาของบรรดาผู้ปฏิบัติงานของ พรรค เพราะอันหลังนี้มีได้มีองค์ประกอบของ “ความเป็นไปเอง” หากแต่เป็นการกระทำ “อย่าง มีจิตสำนึก” (หมายความว่ามนุษย์มิได้เป็นผู้ถูก ผลักดันจากแรงบีบบังคับ แต่ตัวมนุษย์กลับเป็นผู้ ผลักดันแรงบีบบังคับให้แสดงออกในทิศทางที่คอง การ) อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกแบบเป็นไปเองนี้ ก็เป็นหน่ออ่อนของการกระทำอย่างมีจิตสำนึกเป็น อากาโรแสดงให้เห็น “การตื่นตัวตื่นใจ” ของผู้ที่ถูก กักขัง สะท้อนให้เห็นถึงความไม่พอใจ ความไม่ ประารถนาที่จะทนอยู่กับระบบที่สร้างแต่ความทุกข์ ยากให้แก่พวกเขา แต่ทว่า การปะทุของพวกเขา นั้นในค่านหนึ่ง ก็สะท้อนให้เห็นถึงความสิ้นหวัง เหมือนกัน เพราะเขาคือผู้เพียงเพราะแรงกดดัน เท่านั้น กล้ายกบคนที่จนครอก ไม่มีทางอื่นแล้ว จึงต้องหันกลับมาต่อสู้

เลนินเสริมว่า ภายใต้สภาพสังคมรัสเซียขณะ นั้น คนงาน ไม่สามารถจะยกระดับจิตสำนึกแบบ เป็นไปเองให้ขึ้นมาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้นได้อย่าง อัตโนมติ หรือ ไม่อาจแม้แค่จะกระทำได้ด้วยคน เอง เหตุผลก็คือ เนื่องจากภายในสังคม มิได้มีแค่ อุดมการของฝ่ายคนงานเท่านั้น หากแต่ยังมีอุดม การของนายทุนที่มีอิทธิพลอย่างมากและยังลึกลง ในความคิดและจิตใจของกรรมกร หน่ออ่อนของ จิตสำนึกชั้นต้นจึง ไม่สามารถฝ่าฟันกำแพงของ

อุดมการเก่าออกไปรับรู้และเข้าใจโครงสร้างสังคมทั้งหมดและพัฒนาการของกฎสังคมได้ (เพราะอิทธิพลของอุดมการเก่า ทำให้ มองแต่ไม่เห็น ฟังแต่ไม่ได้ยิน) และอาจจะเป็นเพราะว่า สภาพชีวิตของกรรมกรถูกผูกติดอยู่กับชีวิตเศรษฐกิจด้วย ดังนั้นเลนินจึงเสนอว่า จิตสำนึกชั้นต้น คงกล่าวจะยกระดับพัฒนาขึ้นไปเป็นอุดมการที่อิสระได้ มีความเข้มแข็งพอจะฟาดฟันกับอุดมการหลักของนายทุนได้ ก็ต่อเมื่อมีปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่หลุดพ้นออกไปจากการครอบงำของอุดมการเก่า และสามารถสร้างอุดมการใหม่มาถ่ายทอดให้คนงานได้³⁶

ถึงตอนนี้ เราเริ่มเห็น ได้ชัดแล้วว่า เลนินได้แบ่งอุดมการออกเป็น 2 ประเภท คืออุดมการรับใช้อำนาจในระบบ ได้แก่ อุดมการกระฎุมพี และอุดมการต่อต้านอำนาจของระบบ ได้แก่ อุดมการสังคมนิยม รวมทั้งได้แบ่งแยกระดับและกลุ่มผู้สร้างอุดมการต่อต้านชนิกต่าง ๆ จากประสบการณ์ในชีวิตการทำงาน เลนินพบว่า นอกจากจะต้องต่อสู้กับฝ่ายตรงข้ามแล้ว ก็ยังต้องต่อสู้กับฝ่ายเดียวกันที่มีความคิดแตกต่างกันด้วย เลนินจึงเห็นความสำคัญอย่างยิ่งของการต่อสู้ทางอุดมการว่า หากมีอุดมการที่มีประสิทธิภาพ ก็เท่ากับมีอาวุธที่ อยู่ในมือ และย้ำว่า เราจะทำการต่อสู้ทางชนชั้นไม่ได้ หากปราศจากการต่อสู้ทางอุดมการ ท่ามกลางการต่อสู้นั้น เราจะไปดูแคลนหรือละเลยกำลังของฝ่ายตรงข้ามไม่ได้ เช่นอิทธิพลของอุดมการกระฎุมพีที่มีอยู่ในหมู่คนงาน และคำเตือนสำหรับการช่วยเราทันเองก็คือ การที่เรามีแต่กำลังที่พลัดดันประวัติศาสตร์เท่านั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ

เราจึงต้องการพวกมาดัยเพื่อขับเคลื่อน ไปในทางที่เราต้องการจะไปจริง ๆ และยังคงต้องมีไฟส่องทางที่สว่างพอให้เรามองเห็นว่าเรากำลังหลงหรือมุ่งไปถูกทิศทางแล้ว³⁷

อะไรคือเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับอุดมการของชนชั้นกรรมาชีพ อาวุธคู่มือที่ดีที่สุดของชนชั้นกรรมาชีพก็คือ อุดมการสังคมนิยมที่ประกอบด้วยความรู้ชัดเจนถึงกฎของการพัฒนาการของเศรษฐกิจ พัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ต้องรู้ว่าสังคมนิยมมีความเป็นมาอย่างไร ต้องค้นคว้าจุดแข็งและกำลังของฝ่ายตรงข้าม ในหมู่พวกเราเองต้องมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดคือผลประโยชน์ของชนชั้นตนและเป้าหมายของชนชั้นตน

ผู้ที่พัฒนาแนวคิดเรื่องอุดมการต่อต้านอำนาจต่อจากเลนินคือ กรัมสกี ซึ่งที่เราได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า กรัมสกีได้แยกระดับของอุดมการออกเป็น 4 ระดับ สำหรับอุดมการต่อต้านอำนาจนั้น เขายังข้อสังเกตว่า³⁸ ในช่วงเวลาที่ผู้ถูกกดขี่ยังไม่สุกงอมทางความคิดพอที่จะสร้างอุดมการต่อต้านได้ เป็นระบบระเบียบถึงขั้น philosophy ได้ เพราะชีวิตจากักทางประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ เราจะพบอยู่เสมอว่า folklore และ commonsense จะสอดแทรกอุดมการต่อต้านเอาไว้อยู่เสมอ ในกรณีของไทย ก็เช่น นิทานเรื่องศรีธนญชัย (ซึ่งเค้าโครงหลักของเรื่องเป็นการใช้ความเฉลียวฉลาดของคนสามัญธรรมคาต่อสู้เอาชนะอำนาจของกษัตริย์) แต่การสอดแทรกนั้นเป็น ไปอย่างแฝงเร้น³⁹ ฉะนั้นการที่คนรุ่นหลังจะอ่านออกได้ก็จำเป็นต้องมีเครื่องมือในการถอดรหัส

เพื่อต่อต้านแนวโน้มของสากลที่ส่องที่ตีความลัทธิมาร์กซ์ ออกไปด้านเดียวมากเกินไป ก็เน้น

แต่ด้าน objective, science, theory, และ party กรรมวิธีได้เรียกร้องให้เพิ่มความสนใจในอีกด้านหนึ่งของลัทธิมาร์กซ์ คือ subjective, passion, practice และ mass⁴⁰ กรรมวิธีอื่นเอาแนวคิดในด้าน subjective ของมาร์กซ์ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทและเจตน์จำนงของบุคคล โดยเขาอ้างคำกล่าวของมาร์กซ์เองว่า สิ่งที่มีมาร์กซ์เรียกว่า “ความเข้มแข็งของศรัทธาอันเหนียวแน่นของประชาชนเป็นองค์ประกอบอันจำเป็นประการหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นว่า สภาพการณ์เอื้ออำนวยแก่ฝ่ายเราหรือไม่” และ “จิตใจอันปักหลักแน่นแฟ้นไม่หวั่นไหวของประชาชนนั้นมีค่าเท่ากับพลังทางวัตถุ ๆ นีเอง”⁴¹ ความแตกต่างระหว่างกรรมวิธีกับเลนินและโรซ่า ลุกเซมเบอร์ก (Rosa Luxemburg, 1871-1919) ก็คือ กรรมวิธีเห็นด้วยกับโรซ่าที่ให้ความสนใจในการตื่นตัวตื่นใจของมวลชน แต่ก็คัดค้านว่า จิตสำนึกที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเองนั้นมิได้มีส่วนผสมอันบริสุทธิ์ไปหมด ยังมี ความจำเป็นต้องกลั่นกรองจิตสำนึกนั้น และใน ส่วนที่คัดค้านเลนินก็คือ ในขณะที่เลนินมีทัศนคติ ค้านลบต่อการตื่นตัวแบบเป็นไปเองของมวลชน และเสนอจิตสำนึกทางชนชั้น ซึ่งเปรียบเสมือน ทางเลือกใหม่อีกอันหนึ่ง กรรมวิธีกลับมีทัศนคติ ค้าน บวกและเสนอว่าจิตสำนึกอันใหม่นั้น ก็ต้องเป็น ก้าวต่อไปที่พัฒนาจากการตื่นตัวแบบเป็นไปเองนั้น

สำหรับเรื่องการศึกษาเรื่องอุดมการณ์ในยุค ปัจจุบัน นักศึกษาอุดมการณ์หลายท่านได้พยายามที่จะประยุกต์เอาศาสตร์ข้างเคียงอื่น ๆ มาช่วยใน

การวิเคราะห์ ในที่นี้จะยกตัวอย่างงานบางชิ้นที่ได้ เริ่มต้นมาแล้ว Colin Sumner ได้ประยุกต์เอาหลัก semiology มาใช้ในการศึกษาอุดมการณ์ในตัวบทกฎหมาย เขาเปรียบเทียบชนิดของอุดมการณ์กับภาษาว่า มีอุดมการณ์อยู่ 2 ระดับ คือ “อุดมการณ์ขั้นพื้นฐาน” (basic or simple elements) ได้แก่ บรรดาความคิด ภาพพจน์ ความรู้สึก ข้อสังเกต ฯลฯ และ “การก่อตัวทางอุดมการณ์” (ideological formation) อันหมายถึงบรรดาความคิด ภาพพจน์ ต่าง ๆ ที่ถูกลำมาแล้ว ที่ถูกนำมาผูกรวมกัน เข้าอย่างซับซ้อนมีความสัมพันธ์กันกลายเป็น “ชุด หรือระบบของอุดมการณ์อันหนึ่ง” (เช่น ทฤษฎี, เทวศาสตร์ กฎของสังคม, discourse) หากเราเทียบกับทางด้านภาษา อุดมการณ์ขั้นพื้นฐานก็ได้แก่คำ และการก่อตัวของอุดมการณ์ก็ได้แก่ บท ความอันหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการเอาคำมาเรียงกันใน ลักษณะที่แน่นอนอันหนึ่ง มีวรรคตอน ลำดับ ก่อนหลัง ที่ให้ความหมายมากขึ้นกว่าการเอาคำ มากองรวมกันไว้เลย ๆ⁴²

Pierre Ansart⁴³ ได้นำเอาหลักสังคมวิทยา มาใช้ในการศึกษาอุดมการณ์และแบ่งชนิดของ อุดมการณ์ออกเป็น 3 ชนิด คือ อุดมการณ์ทางการเมือง อุดมการณ์ทางสังคม (social ideology) และอุดมการณ์ของสังคม (ideology of society) อุดมการณ์ทางการเมือง เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่าย อ่านได้ง่าย เพราะบรรจุอยู่ตามพรรคการเมืองที่ โฆษณาแก่น อุดมการณ์พวกนี้ไม่ค่อยคงทน ร้อนเร็ว เย็นเร็ว ขณะที่อุดมการณ์ทางสังคมจะมองเห็นได้ ยากกว่า ได้แก่บรรดาคุณค่าและค่านิยมทั้งหลาย

ที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคล มีความคงทนพอสมควร มีส่วนชี้ทางชีวิตสังคมและชีวิตรวมหมู่ของบุคคล ดังนั้นเราจะมองเห็นอุดมการพวกนี้สอดแทรกอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น ความกตัญญู การเคารพผู้อาวุโส อุดมการระเคียดสูกทัย คือ อุดมการของสังคม เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ยากที่สุด มีขนาดกว้างขวางมากที่สุด ก่อตัวได้ยาก แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับสลายไปได้ยากเช่นกัน ตัวอย่างของอุดมการพวกนี้ ได้แก่ ประเภทที่มาร์กซ์ใช้แบ่งตามวิถีการผลิต เช่น อุดมการแบบนายทุน อุดมการแบบคนในระบอบอุตสาหกรรม อุดมการของคนที่อยู่ในรัฐชาติ (nation state) (เกณฑ์การแบ่งความยากง่ายนั้นเราว่ามีความยากหรือง่ายในการรับรู้ว่าแนวคิดนั้นเป็นอุดมการหรือไม่)

การจำแนกนี้กระทำเพื่อผลประโยชน์ทางการวิเคราะห์ เพราะเราจะพบว่า ในชีวิตความเป็นจริง อุดมการทางการเมืองได้แทรกตัวเข้าไปผูกพันอยู่กับอุดมการอีก 2 ชนิดเสมอ อุดมการทางศาสนา ค่านิยมทางสังคมถูกนำไปใช้เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการเมือง ตัวอย่างของไทย เช่น อุดมการทางศาสนา เรื่อง "การทำบาป" ถูกนำมาผูกพันกับผลประโยชน์ทางการเมือง จนทกผลึกออกมาเป็นคำขวัญที่แน่นอนว่า "ฆ่าคอมมิวนิสต์ (อุดมการทางการเมือง) ไม่บาป (อุดมการทางศาสนา)" ทางสังคมนิยมก็อาจนำไปใช้อย่างเดียวกันว่า "เนื่องจากธรรมชาติของพระธรรม (อุดมการพุทธศาสนา) ดังนั้นภารกิจที่เป็นธรรมชาติของเรา จึงต้องชนะเสมอไปจนถึงสุดท้าย (กฎของจักรวาลศาสตร์ของอุดมการทางการเมือง)"

George Rudé⁴⁴ ผู้ทำการศึกษาเฉพาะ "อุดมการต่อต้านระบบ" เสนอว่า หากเราจะศึกษาอุดมการต่อต้านระบบแล้ว สิ่งแรกที่ต้องทำก็คือ ต้องขยายทัศนะเกี่ยวกับอุดมการที่มาร์กซ์และคนอื่น ๆ ที่มีความเห็นคล้ายคลึงได้เสนอเอาไว้ว่า "อุดมการเป็นเพียงภาพสะท้อนความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในจิตสำนึกของคนเท่านั้น" เราจึงเสริมเพิ่มเติมว่า "นอกจากจะเป็นเพียงภาพสะท้อนแบบ passive แล้ว อุดมการยังสามารถแสดงบทบาทที่ active ได้ด้วย อุดมการสามารถก่อให้เกิดสายสัมพันธ์โยงใยระหว่างสมาชิกในกลุ่ม (บทบาทตัวเชื่อมประสาน) สามารถผลักดันให้คนเกิดความต้องการที่จะปกป้องผลประโยชน์ของตน (บทบาทผลักดัน) นี้ก็เท่ากับหมายความว่า ในกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นนั้น อุดมการมีบทบาทจำเป็นอันขาดเสียมิได้" Guy Rocher⁴⁵ ได้ขยายความต่อไปว่า เราต้องแยกด้วยว่า แม้แต่จิตสำนึกก็มี 2 ชนิด คือ "จิตสำนึกที่ผิดพลาด" (false consciousness) ที่มาร์กซ์ก็กล่าวกล่าวถึง และ "จิตสำนึกที่แจ่มชัด" (clear consciousness) จิตสำนึกประการหลังนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ แต่เกิดขึ้นได้เนื่องจากมีอุดมการอันหนึ่งที่คอยตีความสภาพการณ์ปัจจุบันให้ตรงข้ามกับคำตอบที่คน ๆ นั้นเคยเชื่อถืออยู่ (ตัวอย่างเช่น คนจนไม่ได้จนเพราะลภมาก แต่เพราะการถูกเอารัดเอาเปรียบ เป็นต้น) Jurgen Habermas⁴⁶ ได้แยกแยะคุณสมบัติของจิตสำนึกทั้งสองว่า ในขณะทีจิตสำนึกที่ผิดพลาดนั้นมีลักษณะบิดเบือนความเป็นจริง ทำให้ผู้ยึดถือมันเกิด alienated (แปลกแยก) มีลักษณะเลือกหยิบ

ยกข้อเท็จจริงเพียงส่วนน้อยมาขยายให้เป็นข้อสรุปทั่วไป (overgeneralization) เช่น ชาวนายกจน เพราะเล่นการพนัน เป็นต้น ส่วนจิตสำนึกที่แจ่มชัดกลับมีลักษณะตรงกันข้ามกล่าวคือ มันจะเสนอความจริงที่สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคมอย่างมีเหตุมีผล (rational) และใช้อธิบายได้อย่างกว้างขวาง (universal) อุดมการณ์แบบหลังนี้แหละที่จำเป็นสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมที่เราจะกล่าวถึงในคอนทราไป

สำหรับขั้นตอนของการศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านจะแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนที่แรกเป็นกระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์ ขั้นที่สองเป็นการถ่ายทอดอุดมการณ์ และขั้นที่สามสุดท้าย เป็นการต่อสู้ด้วยรายละเอียดต่อไปนี่คือ

ขั้นที่หนึ่ง กระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์เพื่อการต่อต้าน

Goran Therborn⁴⁷ ได้เสนอให้แยกอุดมการณ์ออกเป็น 2 ประเภทคือ อุดมการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางชนชั้น (non-class ideology = NCI) เช่น ความกตัญญู ความซื่อสัตย์ ความประหยัด เป็นต้น กับอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นโดยตรง (class ideology = CI) เขากล่าวว่าในขณะที่ CI จะแปรเปลี่ยนไปตามวิถีการผลิต NCI จะไม่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีการผลิตโดยทั่วทั้งหมด แต่จะมีการพัฒนาทางประวัติศาสตร์และทางเนื้อหาของตัวเอง อย่างไรก็ตาม จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เราจะพบว่า NCI นี้จะผนวกเข้าไปสอดแทรกอยู่ในการต่อสู้ทางชนชั้นด้วยเสมอ (เช่น ถ้ารักจะเป็นชาย ก็ต้องซื่อ ประหยัด

เรียบง่าย เป็นต้น) ทำให้อุดมการณ์ทั้ง NCI และ CI ซึ่งเกี่ยวโยงกันเป็นตาข่าย ความขัดแย้งระหว่าง CI เองมักจะไม่ได้แสดงตัวออกมาอย่างตรง ๆ หรือบ่อยครั้งนักในการต่อสู้ทางชนชั้น ในทางตรงกันข้าม มันจะแสดงตัวออกมาตามจุดที่มีการปะทะกับทางความคิดในองค์กร สถาบัน กิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ (เช่น การโจมตีนักศึกษาที่รักความเป็นธรรมว่า ชอบไว้ผมยาว เป็นต้น) การนำเอา NCI และ CI มาดัดร้อยเป็นตาข่ายนี้ ก็ขึ้นอยู่กับอำนาจทางสังคมของแต่ละชนชั้นว่าจะดัดร้อยตาข่ายนี้ให้ออกมารับใช้ใคร ตัวอย่างเช่น NCI เรื่องความกตัญญู เคยถูกนำไปดัดให้ออกมารับใช้เจ้านาย (CI ของชนชั้นปกครอง เช่น “อาสาเจ้าจนตัวกาย รับใช้นายจนพอแรง”) เมื่อชนชั้นชาวนาและผู้ไร้แรงงานมีอำนาจในสังคมมากขึ้น ตาข่ายเดิมก็ถูกรื้อและถูกดัดใหม่เป็น “กตัญญูต่อประชาชน รับใช้ประชาชน” (CI ชนชั้นกรรมาชีพ)

Erik Olin Wright⁴⁸ ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักการในการสร้างอุดมการณ์ว่า “ชนชั้นต่างๆ ในสังคมก็จะเลือกเอารูปแบบต่างๆ ของ NCI และนำมาผนวกเข้ากับ CI ของตน เพราะฉะนั้นในการเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ จะเห็นอุดมการณ์ 2 ประเภทนี้เกี่ยวคู่กันอยู่เสมอ อุดมการณ์ปฏิบัติ จะต้องควบคู่ไปกับศาสนา ชาติ เช่นเดียวกับผู้ที่ต้องการรักษาระบบ ก็หยิบยกเอา อุดมการณ์ชาติ ศาสนา กษัตริย์ มาผนวกกับอุดมการณ์เพื่อบริษัทของตน ลองดูตัวอย่างไปสเคอร์การเคลื่อนไหว ในอิหร่าน – พระเจ้าราชแห่งพินาศ (CI) สันติภาพจงเจริญ (NCI)”

จากหลังก้อนนี้อาจถือได้ว่าเป็นภาวะของนักสร้างสรรค์อุดมการณ์ทุกคนที่จะต้องผนวกเอา NCI และ CI เข้ามาประสานกันให้ได้อย่างกลมกลืนพอเหมาะพอเจาะ ตัวอย่างของไทย เช่นอุดมการณ์มาร์กซิสต์เป็นอุดมการณ์มาจากสังคมนิยม (เป็น CI) อุดมการณ์ที่มีอยู่แล้ว คือพุทธศาสนา (ที่อาจจะตีความให้เป็น CI หรือ NCI ก็ได้) บัญญัติคือ จะผสมผสานทั้ง 2 อุดมการณ์ได้อย่างไร

เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังหลักการนี้ก็คือ อุดมการณ์ใหม่นั้นยังขาดความชอบธรรมในสายตาของผู้รับรู้ ดังนั้นจึงต้องนำมาผนวกเข้ากับอุดมการณ์ที่มีความชอบธรรมอยู่แล้ว เพื่อให้มองเห็นว่าเป็นกลุ่มอุดมการณ์เดียวกัน และให้เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวาง⁴⁹ อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ กลุ่มแต่ละกลุ่มที่มาปฏิบัติการร่วมกันนั้น ต่างก็มีความแตกต่างกัน มีความปรารถนาต่างกัน เท่าที่ได้มาร่วมมือกันนั้น ก็เพราะมีปฏิบัติการเฉพาะกิจอันหนึ่ง ดังนั้นการกระทบกระทั่งกันย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ร่วมอันหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับได้ของทุกฝ่าย ทำหน้าที่เชื่อมร้อยสามัคคีท่ามกลางความแตกต่างเอาไว้ อุดมการณ์อันนั้นก็ควรจะเป็นชนิดที่มีสูตรผสมของ NCI+CI (อย่างน้อยกลุ่มต่าง ๆ ก็ยังร่วมกันได้ เพราะ NCI)⁵⁰

การสร้างอุดมการณ์ใหม่ต้องการเงื่อนไข 2 ประการ คือ ภาวะวิสัย และอคติวิสัย เงื่อนไขภาวะวิสัย คือความเป็นไปได้ทางสังคม (social possibility) (เช่น อุดมการณ์สังคมนิยม เหตุการณ์ก่อนตัวลง มีหน่อประชาธิปไตยเกิดขึ้น เป็นต้น)

และ มีศักยภาพทางสังคม (social potentiality) (เช่น มวลชนมีการรับรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์บ้าง มวลชนไม่หลงใหลได้ปลื้มไปกับอุดมการณ์เก่ามากนัก ทั้งมีความปรารถนาจะหาสิ่งใหม่ที่ดีกว่า เป็นต้น) ส่วนเงื่อนไขอคติวิสัยก็คือ มีกลุ่มตัวบุคคลที่จะแปรเปลี่ยนศักยภาพนี้ท่ามกลางความเป็นไปได้ให้กลายเป็นเรื่องจริงเป็นรูปปรากฏจริงขึ้นมา (actualization) นั่นก็คือเปลี่ยนจากระดับ "ถืออยู่ในใจ" ให้ออกมาเป็น "การลงมือทำอะไรสักอย่างหนึ่ง"⁵¹

โดยทั่วไป การเกิดอุดมการณ์ใหม่นั้นมักจะ เป็นไปคามหลัก "การสืบทายาทของอุดมการณ์" (generation of ideology)⁵² คืออุดมการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมักจะเกิดจากการนำเอาอุดมการณ์เก่าที่เคยมีอยู่แล้วมาผลิตขึ้นใหม่ แต่ได้คัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของกลุ่มผู้สร้าง ดังเช่นที่มาร์กซ์ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ใน 18th Brumaire ว่า กลุ่มนักปฏิวัติกระฎุมพีไม่ว่าจะเป็น Maximilien Robespierre (1758-1794) หรือ Oliver Cromwell (1599-1658) ต่างก็ได้ยืมเสื้อคลุมถ้อยคำประเพณีมาจากการปฏิวัติสมัยโรมัน

ปัจจุบันนี้ เมื่อโลกได้มีการศึกษากันอย่างกว้างขวางขึ้น อุดมการณ์ใหม่ๆ บางอัน เช่นสังคมนิยมได้ส่งผลในภาคปฏิบัติแล้ว แหล่งแม่แบบของอุดมการณ์ใหม่ ก็อาจจะมาจาก 3 ทาง คือ (1) จากอดีตในสังคมของตนเอง (2) จากเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น การปฏิวัติของฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเห็นปี ค.ศ. 1789, ค.ศ. 1830, ค.ศ. 1848 ต่างก็มีผล

ต่อแรงบันดาลใจของประเทศข้างเคียง (3) จากอนาคต เช่นการวาดภาพสังคมในอนาคตที่มีลักษณะที่คิดว่าสังคมที่เป็นอยู่⁵³

หลักการอีกอันหนึ่งที่จะต้องใช้ไปควบคู่กับ “การสร้างทายาทของอุดมการณ์” ก็คือหลักเรื่อง “การแยกให้เห็นความแตกต่าง” (principle of distinction) กล่าวคือ จะต้องหยิบเอาอุดมการณ์เก่า (ทั้งจากฝ่ายตรงข้ามหรือจากบรรพบุรุษของฝ่ายเราเอง) มาสะกิดส่วนที่ล้าหลัง หรือมาทำลายส่วนที่ปฏิบัติยาก และสร้างอันใหม่ขึ้นมา โดยต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ของใหม่นี้มีความแตกต่างจากของเก่าอย่างไร (ตัวอย่างเช่น ฝ่ายก้าวหน้าก็ต้องนำเอาอุดมการณ์เรื่อง “ชาตินิยม” มาใช้ แต่ต้องแสดงให้เห็นว่า “ชาตินิยม” ของฝ่ายตนแตกต่างจากของฝ่ายอนุรักษนิยม หรือต่างจากของฝ่ายลัทธิชาตินิยมอย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ เราจะเห็นปรากฏการณ์อยู่เสมอว่า ในขณะที่ของใหม่ก็ไม่สามารถจะใหม่ดลอคตามได้หมดจริงๆ (อาจเป็นเพราะซัดจากทิศทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มผู้สร้าง) การทำลายของเก่าก็ไม่สามารถกวาดล้างให้ราบเรียบลงไปจริงๆ ตัวอย่างเช่น การศึกษาของชาวจีน⁵⁴ ได้แสดงให้เห็นจิตสำนึกของทั้งผู้นำหรือผู้เข้าร่วมการปฏิวัติว่า จะหวังไปได้ไกลที่สุด ก็คือ การมีราชวงศ์ใหม่ที่ดีกว่าราชวงศ์เก่า หรือแม้แต่นวนกรรมการคอมมิวนิสต์ที่ยึดกุมวิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าที่สุดแล้ว ก็ยังไม่สามารถขจัดลัทธิยึดเกาะคิดตัวบุคคล (personality cult) อันเป็นอุดมการณ์แบบศักดินา กษัตริย์นิยม

ระบบพ่อบ้านออกไปได้ มาร์กซก็ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า “คนเรานั้นสร้างประวัติศาสตร์ด้วยตัวเองก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่ได้สร้างอย่างอิสระ หากทว่า จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดมาให้ และไม่อาจจะตัดขาดอย่างสิ้นเชิงได้จากสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตได้”⁵⁵

ในการวิเคราะห์เนื้อหาของอุดมการณ์ มีตัวแปร 3 ตัว ที่ควรพิจารณา (1) การวิเคราะห์เงื่อนไขภายในกลุ่มของเรา (เช่น ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ความรู้สึกนึกคิดของมวลชน) (2) การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งของฝ่ายตรงข้าม (3) การวิเคราะห์ความขัดแย้งปัจจุบันที่กำลังดำรงอยู่ จากตัวแปรทั้ง 3 นี้จะช่วยให้กลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์สามารถเลือกอุดมการณ์อันใหม่ที่มีอยู่มากมายหลายร้อยชนิดว่า อุดมการณ์อันใดจะเหมาะสมที่สุด ในกาลและเทศะหนึ่ง ๆ⁵⁶

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอุดมการณ์ก็คือ การมีส่วนผสมของทฤษฎี (หลักการ ข้อเท็จจริง) ประพันธ์อยู่กับการโน้มน้าว ชักชวน อยู่เสมอ และนี่เป็นสิ่งที่ทำให้อุดมการณ์อันหนึ่งมีความแตกต่างจากอุดมการณ์อื่น เพราะสัดส่วนของทฤษฎีและการโน้มน้าวแตกต่างกัน ลองดูตัวอย่างงานของมาร์กซ์ 2 เล่มคือ **Communist Manifesto** และ **Capital** จะเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนว่าเนื้อหาของ **Capital** ประกอบด้วยการวิเคราะห์ระบบทุนนิยม โดยมีได้นำเสนอโครงการการเมืองอันใหม่ ในขณะที่ **Manifesto** มีลักษณะโน้มน้าวชักชวนให้เห็นคล้อยตามหลักการที่นำเสนอ⁵⁷

Gilles Martinet⁵⁸ กล่าวว่า ลัทธิมาร์กซ์จะต้องประกอบด้วยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ บวกผสมกับการโน้มน้าวทางอุดมการณ์เสมอ(อันที่จริงศาสตร์ใด ๆ ก็มักจะเป็นเช่นนั้น) และได้กล่าวถึงพัฒนาการของลัทธิมาร์กซ์ว่า ในระยะเริ่มแรกของลัทธินี้มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์สูง แต่ปัจจุบันคงหลงเหลือลักษณะที่เป็นอุดมการณ์ในสัดส่วนที่มากเกินไป ลักษณะทางวิทยาศาสตร์หดหายไปมาก เพราะไม่สามารถจะตอบคำถามใหม่ ๆ ได้ Martinet เห็นว่า คนเราต้องการอุดมการณ์เหมือนต้องการอากาศหายใจ แต่อุดมการณ์ที่มีสัดส่วนของความ เป็นวิทยาศาสตร์สูง ก็เปรียบเสมือนอากาศที่มีความบริสุทธิ์อยู่มาก

ขั้นที่สอง การถ่ายทอดอุดมการณ์

หลังจากผ่านขั้นการสร้างสรรคมาแล้ว งานขั้นต่อไปก็คือ จะนำเสนออุดมการณ์นั้นต่อมวลชนอย่างไร ก่อนที่จะถึงปัญหานั้น มีข้อเคืองใจจากนักศึกษาระดับศาสตรบัณฑิตของมวลชนว่า⁵⁹ ในการคุยอุดมการณ์ต่อกันนั้น การทุ่มเทความสนใจ แต่เฉพาะช่วงที่มีการกบฏปะทุขึ้นมาเท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอ เพราะอันที่จริงแล้ว การต่อสู้ทางชนชั้นที่แสดงออกอยู่ทุกวันนี้ในชีวิตประจำวันนั้น ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน รูปแบบของการต่อสู้ในชีวิตประจำวันอาจจะมิได้หลากหลาย เช่น การดั่งงาน เลี้ยงงาน หนีเข้าป่าไปบวช คือแบ่งไม่ยอมจ่ายค่าเช่า และภาษี แต่ทว่าการต่อสู้อันกระจัดกระจายเล็ก ๆ น้อย ๆ ใน

ชีวิตประจำวันเหล่านี้ จะสามารถดำเนินไปได้ก็เนื่องจนถึงการต่อสู้ครั้งใหญ่ หรือยกกระบี่ไปเป็นการต่อสู้ขนาดใหญ่ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัญหาการถ่ายทอดและแผ่ขยายอุดมการณ์

ไม่ว่าอุดมการณ์หนึ่ง ๆ จะได้รับการสร้างสรรค์ให้มีประสิทธิภาพเพียงใดก็ตาม อุดมการณ์นั้นจะมีอิทธิพลมากหรือน้อยต่อมวลชนก็ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการเข้าสู่มวลชน⁶⁰ งานอุดมการณ์ไม่เหมือนกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ มันจะมีชีวิตอยู่ได้ยืนยาวหรือไม่ ไม่ได้อันขึ้นอยู่กับมันมีความถูกต้อง เป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการหรือปัญญาชนกลุ่มเล็ก ๆ หรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับว่าประชาชนส่วนใหญ่เชื่อถือ ยอมรับมันหรือไม่ ยิ่งประชาชนศรัทธาในอุดมการณ์หนึ่งอย่างไม่มีเงื่อนไข มันก็มือนาคคไปอีกนาน แต่เมื่อใดที่ประชาชนเริ่มคลางแคลง เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ ก็แสดงว่าจุดจบของอุดมการณ์นั้นใกล้เข้ามาแล้ว ความหวาดระแวงไม่ไว้ใจในอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ในสังคม แสดงถึงอาการของความคลอนแคลนของอุดมการณ์นั้น

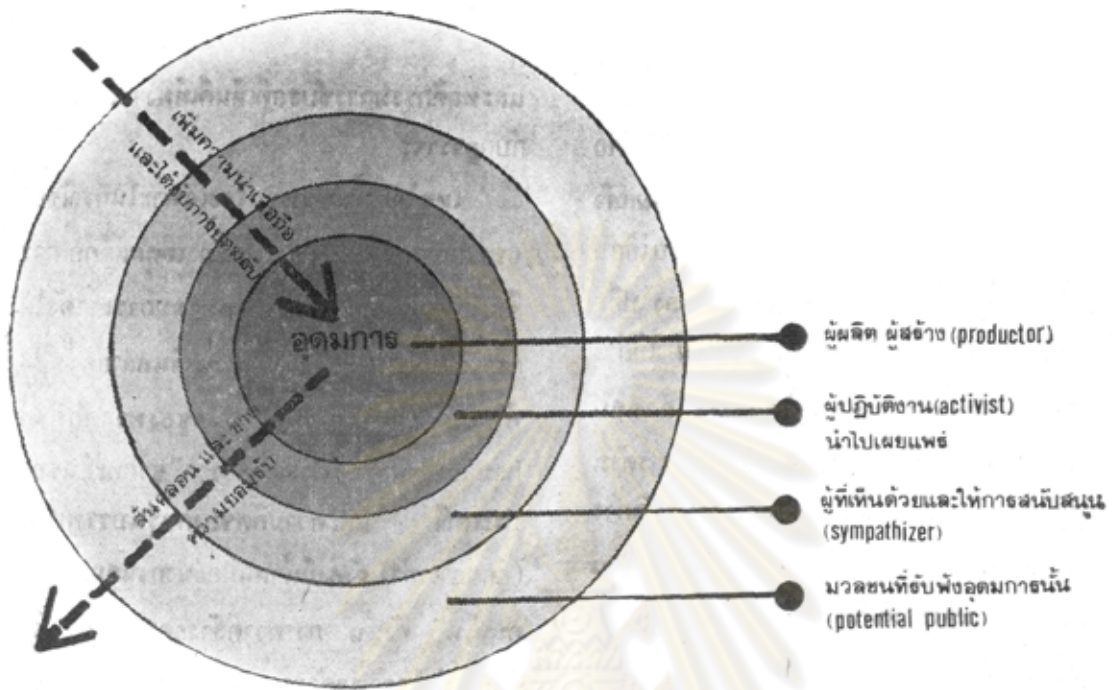
นอกเหนือจากนักทฤษฎี นักเขียนซึ่งเป็นผู้สร้างอุดมการณ์แล้ว นักโฆษณาปลุกกระแสม นักจัดตั้ง นักหนังสือพิมพ์ นักอภิปราย ล้วนมีความสำคัญที่อาจจะเท่าเทียมหรือมากกว่าฝ่ายแรกด้วยเข้าไปในบางกรณี กระบวนการสร้างอุดมการณ์ต้องมีความสัมพันธ์อย่างวิภาษวิธีกับกระบวนการเผยแพร่ ถ้าไม่มีการเผยแพร่ที่ดีทฤษฎีที่มีประสิทธิภาพก็มีค่าเท่ากับศูนย์ การเผยแพร่ทฤษฎีที่ไม่เข้าทำก็ไม่มีส่วนต่อการโน้มน้าวเช่นกัน⁶¹

การศึกษาเรื่องอุดมการณ์ในยุคปัจจุบัน นอกจากจะคำนึงตามรอยที่มาร์กซ์ได้ก้าวเอาไว้ คือ ศึกษาค้นกำเนิด ภาระหน้าที่ของมันในสังคมแล้ว เพื่อหวังผลทางค่านิยมปฏิบัติการในการตอบโต้กับอุดมการณ์เก่า ก็ยังต้องมีการศึกษาเจาะลึกลงไปอีกว่า อุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาแล้วในสังคม ใ้ถ่ายทอดลงไปในระดับบุคคลได้อย่างไร คำตอบกว้าง ๆ ที่พบในปัจจุบันก็คือ การปฏิบัติการค่านิยมอุดมการณ์ จะต้องสอดแทรกอยู่ในการปฏิบัติการค่านิยมอื่น ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นปฏิบัติการของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มก็ตาม ในการปฏิบัติการนี้จะมีกระบวนการทำให้ซึมซาบเข้าไปอยู่ภายใน (interiorisation) (อันที่จริงสาขาวิชาจิตวิทยาทำการศึกษารื่องนี้ไว้มาก แต่นักจิตวิทยามักไม่ค่อยรู้ตัวว่า กำลังศึกษาเรื่องการถ่ายทอดทางอุดมการณ์อยู่) ในการกระทำทุกอย่างที่มีอุดมการณ์อยู่ จะมีกฎทางสังคมที่แน่นอน (แต่เรามองไม่เห็น) เหมือนความสัมพันธ์ทางสังคม จะมีค่านิยม มีระหัสร่วม เป็นตัวบังคับตั้งแต่ระดับความคิด ความรู้สึก ตลอดไปจนถึงการลงมือกระทำ ถ้าปฏิบัติการสังคมนั้นมีประสิทธิภาพมาก การควบคุมปัจเจกบุคคลและกลุ่มก็ได้ผลดี เปรียบเสมือนการขบรัดที่แม้ว่าจะมีกฎจรรยาจรภายนอก แต่อันที่จริงแล้วปรากฏการณ์ที่การจรรยาจรเรียบร้อยกว่าที่ควรจะเป็นนั้น มิใช่ผลเนื่องมาจากการดำรงอยู่ของกฎจรรยาจรภายนอกแต่อย่างเดียว หากแต่เป็นเพราะกฎจรรยาจรภายนอกได้ซึมซาบเข้าไปในใจของนักขบรัด ทำให้เขามีทั้งความคิดความรู้สึก

และพฤติกรรมการขบรัดที่เห็นก็เห็นงามสอดคล้องกับกฎจรรยาจร

เหตุใ้การเผยแพร่ โดยเฉพาะในกรณีของอุดมการณ์ต่อต้านจึงมีความสำคัญ เหตุผลก็คือ การสืบเนื่องมาจากการตกค้างของอุดมการณ์เก่าคงได้กล่าวมาแล้ว ดังเช่นที่กฎจรรยาจรหลายครั้ง ลงท้ายก็ไ้กลายเป็นเพียงเครื่องมือของพวกศักดินา กลุ่มใหม่ มาร์กซ์^{๑๒} เคยกล่าวว่า “ซากทะเลของประเพณี และความคิดของคนรุ่นบรรพบุรุษ (อุดมการณ์เก่า) ยังคงมีน้ำหนักอยู่มากในสมองของคนเป็น” ดังนั้น การกวาดล้างอุดมการณ์เก่า จึงไม่อาจทำได้สำเร็จด้วยการเสนออุดมการณ์เพียงสองครั้ง และไม่สามารถจะนำเอาของใหม่เข้าแทนที่ของเก่าได้ ภายในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ด้วยภารกิจนี้จะต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ ตลอดชั่วชีวิตคนก่อนเนื่องและยาวนาน อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง เราก็ต้องตระหนักว่า มวลชนนั้นไม่ได้มีแต่ค่านิยมที่ล้าหลังเท่านั้น หากแต่มีค่านิยมที่ก้าวหน้าคือค่านิยมระบบด้วยที่เราจะเห็นได้ในช่วงที่สถานการณ์เอื้ออำนวย ดังนั้นความยากลำบากในการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์จะมีมากเฉพาะในช่วงแรกเริ่มต้น แต่เมื่อได้เริ่มต้นแล้ว หากสถานการณ์ภายนอกเอื้ออำนวย ก้าวต่อ ๆ มา ก็ทำได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

หากเราสมมติอุดมการณ์หนึ่งเป็นจุดกลางของวงกลม เราอาจจะแบ่งระดับของคนที่อยู่รอบ ๆ วงกลมนั้นได้เป็น 4 ระดับตามระยะห่างจากศูนย์กลางนี้

ระยะทางเหล่านี้เคลื่อนไหวไปตามความสั่นคลอนของอุดมการณ์นั้น วงรอบนอกย่อมแตกสลาย ปลีกตัวออกจากอุดมการณ์นี้ได้ง่ายที่สุด ในทางตรงกันข้าม การเพิ่มความน่าเชื่อถือ และการได้รับการยอมรับของอุดมการณ์หนึ่ง ก็ทำให้คนที่เคยอยู่วงนอกขยับเข้าไปสังกัดในวงใน ๆ มากขึ้นเช่นกัน

เหตุผลประกอบอีกประการหนึ่ง ก็คือ ความล่าช้าในการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างส่วนบนอันเทอะทะนี้เอง นักประวัติศาสตร์จีนทำการศึกษาพบว่า แม้แต่ในสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ที่ไต้หวันมาอยู่ในอำนาจแล้ว ก็ยังมีท่วงท่าของการทำงานแบบพ่อบ้าน ที่คิดมาจากระบบศักดินาเดิม ก่อนหน้าการปฏิวัติ พวกเขาถืออุดมการณ์ “รับใช้มวลชน” แต่ครั้นเมื่อได้อยู่ในอำนาจ ทักษะแบบข้าราชการจีนเก่าในระบบศักดินาก็ทวนคืนกลับมา⁶⁸

บรรดาซากความล้มลงเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมาจากชนชั้นชาวนาเท่านั้น แม้แต่นายทุนน้อย บัญฑูรชน พ่อค้า กรรมกร ฯลฯ กล่าวคือชนทุกชั้นที่เคยมีชีวิตอยู่ในสังคมเก่า ก็ย่อมได้รับผลจากซากเคนสังคมเก่าไม่มากก็น้อย และย่อมสามารถนำเอาซากนี้ (ทั้งอย่างเบ็ดเสร็จและแผ่ส่วน) ไปแสดงออกในสังคมใหม่ (ระบบข้าราชการของโซเวียตรัสเซียที่พัฒนามาหลังยุคสตาลินยังคงยืนยันคุณค่าของมันได้) เพราะฉะนั้น หากขาดการต่อสู้ทางอุดมการณ์อย่างสม่ำเสมอแล้ว ก็อาจจะเป็นไปได้ที่อุดมการณ์เก่าจะหวนกลับคืนชีพและหันกลับมามีฐานะเป็นเอกเหนืออุดมการณ์ใหม่ได้

มีอยู่หลายกรณี ที่เราอาจจะมองไม่เห็นการถ่วงทอคของอุดมการณ์ได้อย่างตรงไปตรงมา เช่น ในขณะที่อำนาจของชนชั้นปกครองเป็นอำนาจ

เผด็จการมีการรวมศูนย์ จนกระทั่งอุดมการณ์ต่อต้านไม่สามารถจะต่อสู้อย่างเปิดเผย แต่ด้วยความจำเป็นที่จะต้องผลิตอุดมการณ์ขึ้นใหม่ ในระยะนั้นเราจึงอาจเห็นการต่อสู้ของอุดมการณ์แสดงออกโดยอ้อมผ่านทางสัญลักษณ์⁶⁴ ตัวอย่างของไทยที่คุ้นเคยกันดี คือ บทโคลงอันเลื่องลือของศรีปราชญ์ ที่นำเอาหลักความเท่าเทียมกันตามธรรมชาติมาตอบโต้การแบ่งชั้นวรรณะตามกฎโองการสวรรค์ของฝ่ายศักดินา⁶⁵ นี่เป็นไปตามหลักประเภทของอุดมการณ์ที่กริมส์ได้แบ่งเอาไว้ เขายังเพิ่มเติมอีกว่า นอกเหนือจากลัทธิมาร์กซ์แล้ว ส่วนมากอุดมการณ์ของคนจนมักจะแสดงออกมากมายนัยในรูปของ commonsense และ folklore ซึ่งเราอาจจะเรียกว่าเป็น “ปรัชญาของคนจน” ก็ได้

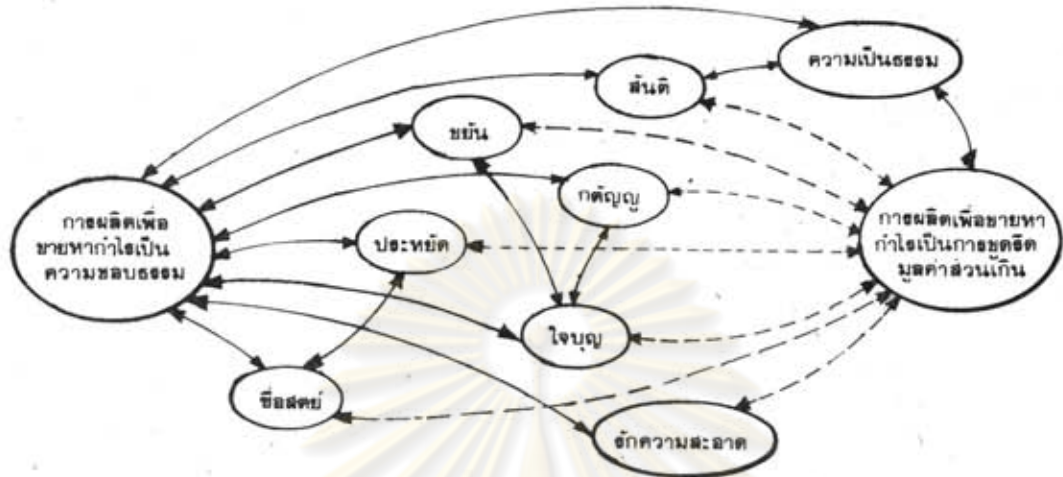
ขั้นที่สาม การต่อสู้ทางอุดมการณ์

ก็เหมือนการแข่งกีฬา หรือการต่อสู้อย่างอื่น ๆ ก็จะต้องมีกฎ ฝ่ายที่ต่อสู้จะต้องรู้ว่า ฝ่ายเราจะต้องทำอะไร และจะต้องไม่ทำอะไร เช่น ต้องยึดพื้นที่ทางความคิดของคนส่วนใหญ่ ต้องวิวาทะกับฝ่ายตรงกันข้าม ต้องเบ็ดเตล็ดอยู่เสมอเพื่อยืนยันว่าฝ่ายเรายังมีเวทีอยู่ ต้องไม่เลือนหายไปจากความทรงจำหรือเวทีของการต่อสู้ ฯลฯ ส่วนกระบวนการสร้างอุดมการณ์นั้น ก็เหมือนการทำสงครามจำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์ ยุทธโรปกรณ์ กลังสะสมอาวุธ ทางด้านอุดมการณ์ก็ต้องมีวัตถุประสงค์ในการสร้าง ต้องมีแหล่งทรัพยากร ซึ่งอัลธูแซร์เสนอว่า บรรดาความทรงจำในอดีต ตัวแทน

ความคิดเดิม สัญลักษณ์ เหล่านี้ล้วนเป็นวัตถุประสงค์ในการสร้างอุดมการณ์ทั้งนั้น⁶⁶ กระบวนการสร้างนั้นจะต้องกระทำอย่างไม่หยุดยั้ง ต้องรื้อของเก่ามาบดคั่วใหม่ใส่ถังต้องเปลี่ยนสติกใหม่ ชักเถลาคใหม่ (และนี่คือความจำเป็นของกระบวนการ “เอาเหล็กเก่า” แต่ “ต้องมาใส่ขวดใหม่”) โดยเริ่มจากของเก่าที่เป็นแกนอยู่เสมอ

ตามหลักการต่อสู้ทางอุดมการณ์ อุดมการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาจะต้องพยายามสอกรแตกตัวเองเข้าไปในอาณาจักรที่อุดมการณ์เก่ามีอิทธิพลครอบงำอยู่ แรกเริ่ม อุดมการณ์ใหม่จะต้องทำตัวให้เป็นทรูจิก ค่อมมากทำตัวให้น่าเชื่อถือ และท้ายสุดทำตัวให้เป็นที่ยอมรับ แน่แน่นอนว่า กระบวนการดังกล่าวย่อมต้องปะทะกับอุดมการณ์เก่า ที่เราจะมองเห็นออกมาในรูปความรุนแรงของการปะทะทางความคิด ทางภาษา ทางคำขวัญ ทางสัญลักษณ์ ฯลฯ⁶⁷

โดยทั่วไปแล้ว ในอาณาจักรของอุดมการณ์เก่า ที่มีอุดมการณ์อันหนึ่งเป็นแทน และมีอุดมการณ์ย่อย ๆ อื่น ๆ เป็นบริวารล้อมรอบ (derivative) หมุนอยู่รอบ ๆ แกนนั้น (หรือหากเทียบเป็นตาข่ายก็จะมีปมหลักอยู่ปมหนึ่ง) อุดมการณ์ใหม่ที่สร้างขึ้นมาจากหลักแล้ว จะมีลักษณะตรงกันข้ามกับอุดมการณ์แกนเก่า แต่กับอุดมการณ์ย่อยบริวารบางอันอาจจะขัดแย้ง บางอันอาจจะพอไปได้ถ้ามีการเอามาตัดแปลง ดังนั้นอุดมการณ์ใหม่จะต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์ พยายามผูกปมกับอุดมการณ์บริวารย่อย ๆ เหล่านี้ ขอให้ลองดูภาพล่างต่อไปนี้

[การสร้างภาพนี้เพื่อให้ความเข้าใจ เห็นการวางรูป anatomy ของร่างกายคนเท่านั้น
 แน่แน่นอนว่าในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ย่อมซับซ้อนกว่านี้มากนัก แต่ละสังคมก็มีวีธีแห่งเจ้าของ
 ตนเอง ที่จะต้องทำการกันกว่า และที่สำคัญความสัมพันธ์นั้น ไม่ได้อยู่คนึงคงในภาพ แต่เคลื่อนไหว
 เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ภาพนี้จัดทำเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา แต่ไม่ได้เป็นตัวแทนความเป็นจริง]

เมื่อหากเราวิเคราะห์ข้อความของอุดมการณ์คือ
 ท่าน เพื่อคุณันคอนของการบรรลุดการต่อสู้ทาง
 อุดมการณ์ที่อยู่ภายใน เราจะพบลักษณะคล้ายคลึง
 กันเป็นโครงสร้างราว ๆ ได้ดังนี้

: เริ่มต้นจากการพรรณนาความทุกข์ยากของ
 ฝ่ายตน อันที่จริงหากคน ๆ ใดๆ เกี่ยวจมอยู่กับความ
 ทุกข์ยากมีกัมน์แวมโน้มน้ำที่ทั้งหมดหวังและหวาดกลัว
 แต่หากความทุกข์ยากนั้น ได้รับการพรรณนาออก
 มาต่อกลุ่มและทุก ๆ คนกระทำออกมาเหมือนกัน
 จนกลายเป็นความทุกข์ร่วมของคนที่มีหัวอกอัน
 เดียวกัน ความหวาดกลัวจะเปลี่ยนเป็นความกังวล
 แค้น ความหมกหมองจะเปลี่ยนเป็นฮึดสู้ (นี้ช่วยให้

เราเข้าใจว่าเหตุโลกกฎเกณฑ์ของสังคมจึงมีข้อห้าม
 การชุมนุม ช้องสุ่ม สุ่มหัว รวมตัวกัน)

: จากนั้น ก็จะมีการระบุว่าใครเป็นต้นตอ,
 สาเหตุของความทุกข์ยากนั้น ซึ่งตามปกติแล้ว
 อุดมการณ์เก่าจะมีคำตอบว่า ตัวผู้ทุกข์ยากเองเป็น
 ต้นตอของความทุกข์ยากทั้งหมด (บุญเก่ามีน้อย
 มาก เกียรติคร่ำเงินการพนัน เป็นต้น) นี่ก็
 กระบวนการให้ผู้ทุกข์ยากทำร้ายตัวเอง (self-
 masochism) ส่วนการวิเคราะห์แบบใหม่จะเสนอ
 ว่า ต้นตอของความทุกข์ยากคือฝ่ายศัตรู นี่ก็
 กระบวนการ sadism-to-other ณ จุดนี้ผู้ทุกข์ยาก

จะรู้สึกขัดแย้งถึงเครียดอยู่ระหว่างความคับข้องใจ (ความไม่สบายใจเมื่อรู้ว่าไม่มีปัญหา) กับความปรารถนาที่จะหลบหนีออกไปให้พ้นจากความทุกข์ยากนั้น ในขณะที่คนนั้นจำเป็นต้องมีการจัดสมดุลย์ระหว่างการวิเคราะห์ที่ได้รับรู้ปัญหากับความเป็นไปได้ที่จะออกจากปัญหา เพราะหากเสนอปัญหาใหญ่เกินไป มากเกินไป ในขณะที่ความสามารถที่จะจัดการกับปัญหาในหมู่คนทุกข์ยากมีเพียงเล็กน้อย จะทำให้เกิดอาการถอยหนี (withdraw) เนื่องจากรู้สึกว่าปัญหาหนักเกินไปจนไม่รู้ว่าจะทำอะไรได้ ในทางตรงกันข้าม หากเสนอปัญหาให้เล็กพอประมาณและชี้ช่องทางที่จะทำให้ความปรารถนาที่จะออกจากปัญหานั้นมีความเป็นไปได้สูง จะทำให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะแก้ปัญหานั้น

ในขั้นระดับขั้นของความทุกข์ยากนั้น มักจะติดตามมาด้วยการประณาม เพื่อให้เกิดความรู้สึกกลัวว่า และสามารถเอาชนะการยอมจำนน (passivity) การยอมพ่ายแพ้ต่ออำนาจเกินในสังคม ความโกรธเคืองระบบสังคมที่เป็นอยู่จะคงมีพลังมากพอที่จะทำให้ผู้ทุกข์ยากสามารถปฏิเสธสังคมที่ดำรงอยู่อย่างไม่มีเยื่อใย (แน่นอนว่า ต้องอาศัยประสบการณ์หลาย ๆ ครั้งจากการต่อสู้ แต่ก็มีข้อเสียได้หลายประการ)

: ขั้นสุดท้าย จะเป็นคำพรรณนาเกี่ยวกับสังคมใหม่ที่คิดว่าที่กลุ่มผู้วิเคราะห์เป็นตัวแทนอยู่ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญอันจะขาดเสียมิได้ เพราะหากว่าผู้ทุกข์ยากมีความรู้สึกที่ว่าคนกำลังเกาะขอนไม้ที่มีอยู่อันเดียวลอยคออยู่กลางทะเล เขาย่อมไม่

กล้าสลัดขอนไม้ทิ้งอย่างแน่นอนแม้ว่ามันจะเป็นหนามที่มีตำเขายู่ก็ตาม จนกว่าเมื่อเขาจะไต่ตระหนักรู้ว่ามีขอนไม้อื่น ๆ อีกในทะเลนี้ หรือตระหนักรู้ว่าเขาสามารถว่ายน้ำอยู่ได้เองโดยไม่ต้องเกาะขอนไม้ เมื่อนั้นเขาจึงจะยอมสลัดขอนไม้อันเดิม⁶⁸

ข้อสังเกตประการสุดท้ายเกี่ยวกับการต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็คือ การต่อสู้ทางอุดมการณ์นั้นไม่จำเป็นต้องแสดงออกในเหตุการณ์ครั้งใหญ่, ที่มีคนรับรู้กันมาก, เป็นเหตุการณ์ที่ชือชาไปทั่ว แท้จริงแล้วการเปลี่ยนแปลงที่ละเล็กทีละน้อยที่เกิดจากการต่อสู้ทางความคิดในชีวิตประจำวัน ในทุกกิจกรรม เป็นการสะสมการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ผู้ที่เข้าใจปรัชญาการเปลี่ยนแปลงจากปริมาณ ไปสู่คุณภาพ คงจะเข้าใจได้ดี และการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ไม่ใช่การกระโดดข้ามจากคลองฟากหนึ่งไปยังอีกฟากหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการเดินข้ามถนนไปทีละก้าว และการเปลี่ยนแปลงจากภายใน⁶⁹ ดังที่กริมม์⁷⁰ เสนอเอาไว้ในเรื่อง hegemony ว่า มิใช่กระบวนการเสนออุดมการณ์ใหม่ที่มีสีขาว ให้เอาไปแทนที่อุดมการณ์เก่าที่มีสีดำ อันเป็นการดำคัมภีร์ชนให้เลือกทางสองแพร่งว่า “ถ้าไม่ขาวก็ต้องเป็นดำ” การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะเริ่มขึ้นจากจุด ๆ หนึ่งในค่ายของอุดมการณ์เดิม แล้วค่อย ๆ ขยายผลสะท้อนไปถึงจุดอื่น ๆ ถ้าไปแตะและเปลี่ยนแปลงไปที่จุดที่มีไฟแรงสูง ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อรุนแรงและรวดเร็ว

บทสรุปในตอน 2 นี้ ขอย้อนกลับมาที่แนวความคิดของกริมม์ที่เสนอว่า “อุดมการณ์นั้นทำ

หน้าที่ประจักษ์ซึ่งเมตต์ที่บอกเชื่อมสังคมชนชั้นที่มีรอยแตกร้าวให้ประจักษ์กันอยู่ได้เป็นรูปร่าง” ในทำนองเดียวกัน แยกตรงกันข้ามก็คือ อุดมการณ์นั้นไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมสังคมเก่าเสมอไป ความมันเองอาจจะทำหน้าที่เป็นตัวทำลายรอยแตกนี้ให้ล่มสลายให้เร็วขึ้น และมันอาจจะไปเชื่อมประสานกลุ่มใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาปะทะและทำลายสังคมเก่า อุดมการณ์แบบหลังนี้แหละที่เราเรียกว่าอุดมการณ์ต่อต้านในระบบ

3

บทบาทของอุดมการณ์ในการเคลื่อนไหวสังคม

การเคลื่อนไหวสังคม (Social Movement) หมายถึงการดำเนินการร่วมกันของขบวนการโคขบวนการหนึ่ง ภายในระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันยาวนานพอสมควร ที่มีเป้าหมายจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมถึงระดับโครงสร้าง และส่งผลสะท้อนในเชิงประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น⁷¹ ใน การเคลื่อนไหวสังคมทั่วไป เช่นกบฏชาวนา จะต้องมึเงื่อนไขพื้นฐานที่ขาดเสียมิได้ขบวนการหนึ่ง (นักทฤษฎีแต่ละคนก็เสนอเงื่อนไขนี้แตกต่างกันไป) และหากเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีลักษณะปฏิบัติ สิ่งที่ขาดเสียมิได้ก็คือ จะต้องมีการเสนอ doctrine โครงการระดับชาติ โปรแกรมการดำเนินงาน และหลักทฤษฎีที่ใช้ (ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของการเคลื่อนไหวสังคม)

เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้ยืนยันแล้วว่า ลำพังแต่การชุกชุมทางเศรษฐกิจ การก่อกบฏทางการเมือง หรือการครอบงำทางวัฒนธรรมนั้น ยังไม่เป็นสาเหตุให้การเคลื่อนไหวสังคมเกิดขึ้นได้ โดยอัตโนมัติ บ้างแจกบุคคลที่พร้อมมีชีวิตอยู่กับสภาวะดังกล่าวอาจจะระเบิดความไม่พอใจเมื่อถึงขีดสุดจนเขวหันต่อไปไม่ได้ อย่างที่แสดงออกมาเป็นความแค้นส่วนตัว หรือความกั๊กกันรวมหมู่ของกบฏชาวนา บางคนก็อาจจะก่อกบฏขึ้นด้วยความไม่พอใจในเอาไว้ด้วยความคิดผิด ปฏิบัติยาทั้งหลายนี้เป็นวิกฤตคับเมืองกันที่จะมารวมศูนย์เป็นการเคลื่อนไหวสังคมได้ ถ้าหากกลุ่มหรือบุคคลนั้นได้ไป “เกาะกึก” กับอุดมการณ์หนึ่ง ปัญหาส่วนตัวก็คลี่คลายไปเป็นปัญหาสังคม การแก้ปัญหาตามลำพังก็กลายเป็นการรวมกลุ่มกัน แต่กว่าการรวมกลุ่มนี้ หากขาดอุดมการณ์หนึ่งร้อยตัวเอาไว้แล้ว ย่อมจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ก็ยาว

ก่อนที่จะกล่าวถึงหน้าที่โดยเฉพาะของอุดมการณ์ต่อต้านในขบวนการเคลื่อนไหวสังคม เราจะรวบรวมหน้าที่โดยทั่วไปของอุดมการณ์ไว้ดังนี้

- สร้างความชอบธรรมให้แก่สังคม หรือกลุ่มที่ยึดถืออุดมการณ์นั้น หน้าที่ดังกล่าวนี้เรามองเห็นได้ง่าย การสร้างความชอบธรรมทำได้ด้วยการอ้างอิงว่า สังคมนั้น กลุ่มนั้นยังอยู่กับหลักการ คุณค่าต่างๆที่ยอมรับกัน
- ตอกย้ำหลักเรื่องกฎของสังคมหรือกฎของกลุ่ม เพื่อมิให้เกิดข้อกังขา ทั้งคำถามโต้แย้งได้มากนัก เช่น หลักเรื่องโครงการ-

สวรรค์ เสรีภาพ ความเป็นธรรม ความมั่นคงของชาติ วินัยเหล็ก

- เป็น discourse ที่มีระบบระเบียบ มีการต่อยอดหลักการบางอย่างแน่นอน เกิดชกตายตัวมีผลต่อการชักนำความคิดและความรู้สึก และการประพฤติตัวของตน (แม้แต่ชีวิตส่วนตัว เช่น หลักสามชั่ว ของเหมาเจ๋อตง) ในบางครั้ง อุดมการณ์อาจจะมีแบบจำลองเอาไว้ตอบคำถามทั้งหลาย
- เป็น discourse ที่มีลักษณะทางศีลธรรม ใช้หลัก “ควร” เป็นเครื่องชี้ว่า เราควรจะทำอะไร และไม่ควรจะทำอะไร
- มีลักษณะวิวาทะ (polemic) กับฝ่ายตรงข้าม
- เป็นตัวให้คำอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น เมืองไทยไม่มีประชาธิปไตย เพราะประชาชนไม่รู้จัก ไม่เข้าใจประชาธิปไตยดีพอ⁷²

ความจำเป็นที่จะต้องมีอุดมการณ์แทรกอยู่ในทุกขบวนการ เนื่องมาจากปัญหาทั้งด้านทฤษฎีและภาคปฏิบัติเราได้เกริ่นมาแล้วว่า อุดมการณ์เป็นตัวสร้าง “สามัคคีร่วมในหมู่พวกเรา” และสร้าง “ความรู้สึกเป็นปึกแผ่นร่วมต่อสู้” นักลัทธิมาร์กซ์รุ่นแรกก็ได้กล่าวถึงปัญหาอุดมการณ์กับความสำนึกของสมาชิกในกลุ่ม หากอุดมการณ์ที่นำมาต่อสู้มีลักษณะล้าหลัง ก็ทำให้ความสำนึกของสมาชิกในกลุ่มล้าหลังไปด้วย

เมื่อมาร์กซ์เริ่มกล่าวประโยคที่รู้จักกันว่า⁷³

“ชนชั้นที่ครอบครองปัจจัยการผลิตทางวัตถุเอาไว้

ก็ย่อมครอบครองปัจจัยการผลิตทางความคิดเอาไว้ด้วย” นี้ก็หมายความว่า มาร์กซ์ได้ตระหนักแล้วว่า ความคิดเป็นอาวุธอันหนึ่งในการต่อสู้ทางชนชั้น มันเป็นอาวุธที่ใช้สร้างการยอมรับของชนชั้นหนึ่งต่ออีกชนชั้นหนึ่งและเมื่อเสถียรปฏิบัติการภาคสนาม เขาก็ประกาศว่า “หากไม่มีทฤษฎีการปฏิวัติ (หมายถึงการมีความคิดที่ถูกต้องอันหนึ่ง) ก็ไม่มีการปฏิวัติ”⁷⁴

ความสำคัญและความจำเป็นของอุดมการณ์ต่อต้านได้รับการยืนยันอยู่เสมอไม่ว่าขบวนการนั้นจะสร้างขึ้นมาด้วยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพียงใดก็ตาม อุดมการณ์เป็นยาต้านชกเสียมิได้ G. Martinet กล่าวว่ามีมีการเคลื่อนไหวทางสังคมอันใดที่จะเกิดขึ้นมาได้โดยปราศจากแรงบันดาลใจทางอารมณ์และความรู้สึกปราศจากหลักจริยธรรมอันหนึ่ง ปราศจากตำนาน (myth) เรื่องหนึ่ง กล่าวสรุปสั้น ๆ คือ โดยปราศจากอุดมการณ์⁷⁵

และความจำเป็นของอุดมการณ์จะยังเพิ่มความสำคัญมากขึ้น หากกลุ่มที่มาเคลื่อนไหวร่วมกันนั้นมีต้นกำเนิด ความเข้าใจ ภูมิหลัง ที่แตกต่างกัน การแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง ๆ จะกระทำได้อาศัยมีอุดมการณ์อันหนึ่ง สัญญลักษณ์อันหนึ่งที่ทำให้ทุก ๆ ฝ่ายในกลุ่มนั้น ยังเกาะคึกกันอยู่เป็นกลุ่มเดียวได้ โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มนั้นได้ประสบปะทะจากคลื่นลมภายนอกจากฝ่ายตรงข้าม ณ จุดนั้นก็มีทางสองแพร่งที่จะเลือกเดิน ทางแรกกลุ่มอาจจะแก้ปัญหาด้วยการค้นคว้าหาเหตุผลมาได้ยิ่งมากขึ้น ทางที่สองก็คือเร่งเร้าให้มีการรุนแรงเสถียร

สร้างความแข็งแกร่งทางค่านิยมการให้หนักมือขึ้น กลุ่มจะแตกแยกออกจากกัน หากสมาชิกในกลุ่มมีการรับรู้ว่า อุดมการณ์ที่ดีอยู่ร่วมกันอยู่นั้น แท้จริงมีไร้อุดมการณ์เดียวกัน

Franz Schurman⁷⁶ ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของอุดมการณ์ที่มีต่อสมาชิกในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและพบว่าอุดมการณ์เป็นตัวกำบังการคงอยู่และความอยู่รอดขององค์กร เพราะอุดมการณ์เป็นแรงบันดาลใจทั้งด้านจริยธรรมและด้านจิตใจของสมาชิก บุคคลจะรับทราบเอาอุดมการณ์ของกลุ่มเข้าไว้เป็นคุณค่าภายในของตน และจะพัฒนาความยืนหยัดต่อองค์กรขึ้นมา บันทึกฐานของอุดมการณ์เป็นตัวชี้แนะแนวทางในภาคปฏิบัติให้เขาว่า (ทั้งในหลักการและในวิธีการ) เขาควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร เมื่อกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่มีความแน่นแฟ้นและมีแนวคิดไปในทางเดียวกันแล้ว ก็เป็นพื้นฐานสำหรับสามัคคีในอุดมการณ์จะเป็นตัวสร้างทั้ง “เอกลักษณ์” และ “สามัคคีภายใน” ให้แก่กลุ่ม

เนื่องจากกลุ่มเคลื่อนไหวสังคม และอุดมการณ์ต่อต้านเองก็มีหลายชนิด ฉะนั้นจึงต้องมีการค้นคว้าว่ากลุ่มแบบไหนต้องการอุดมการณ์ต่อต้านชนิดไหน ตัวอย่างเช่น อุดมการณ์ต่อต้านกลุ่มชาวนาก็คือ “ความยุติธรรมในเรื่องสิทธิและหน้าที่ (obligation)” ดังนั้นชาวนาจะลุกฮือขึ้น เมื่อเขาเห็นว่าเขาต้องจ่ายภาษีมากเกินไปกว่าที่ควร หรือเมื่อไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองอย่างยุติธรรมจากผู้ปกครอง ส่วนชนชั้นกรรมาชีพ ก็มีอุดมการณ์ต่อต้านเรื่อง “อำนาจในการต่อรอง” ที่เกี่ยวกับสิทธิ

ในการทำงาน การยังชีพที่พอสมควร มีสวัสดิการเพื่อคัดค้านกับอุดมการณ์กระฎุมพีที่มองกรรมกรเป็นเพียงสินค้าและคิดแต่การสะสมทุน นอกจากนั้นชนชั้นกรรมาชีพจะมี “อุดมการณ์เน้นความสามัคคี” เพื่อต่อต้าน “อุดมการณ์ตัวใครตัวมัน” ของระบบทุนนิยม⁷⁷

ถึงแม้อุดมการณ์ต่อต้านจะแตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม แต่ก็จะมีลักษณะร่วม ๆ กันคือ (1) มันจะต้องวาดภาพของสังคมในอนาคตที่เรากำลังจะดำเนินไป (social imagination) (2) มันจะต้องบอกวิธีการที่จะไปสู่ และจะเรียกร้องให้ทุกคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับสังคมใหม่นี้ เข้ามามีส่วนร่วม⁷⁸ ลักษณะประการแรก ก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาซึ่งที่เราได้ยกตัวอย่าง การเกาะซอนไม่ลอยคออยู่กลางทะเลมาแล้ว ดังนั้นเนื้อหาของอุดมการณ์ต่อต้านจะต้องมีการเสนอภาพของสังคมใหม่ (ไม่ว่าจะได้แบบจำลองมาจากสังคมในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม) เพราะคนเราไม่อาจจะหันหลังให้กับสังคมเก่าได้ ถ้าหากเขาเองก็ไม่รู้ว่า ยังมีอีกสังคมหนึ่งที่ดีกว่านี้ เพราะทุกคนตระหนักแก่ใจที่ว่า เราจะเอาชีวิตรอดไม่ได้ หากปราศจากสังคม นี้เป็นที่เข้าใจได้ดีว่า เหตุใดชนชั้นปกครองของทุกสังคมจึงต้องพยายามปกปิดข้อเท็จจริงด้วยการบอกว่า สังคมที่มีอยู่นั้นแหละเป็นนิรันดร และต้องพยายามปิดข่าวคราว หรือสะกิดกันการเผยแพร่สังคมใหม่ (ไม่ว่าจะเป็นสังคมอุดมคติ (utopia) หรือของจริงก็ตาม) ไม่ให้คนในสังคมของตนล่วงรู้ เพื่อก่อให้เกิดสภาพ “ทาง

เลือกทางเดียวที่มีอยู่” และนับตั้งแต่สงครามใน
รัสเซีย จีน กิวบา เวียดนามได้เกิดขึ้นมาปรากฏ
ในโลกแห่งความเป็นจริง ก็ได้มีการพัฒนาเทคนิค
ก้าวไปอีกระดับหนึ่ง ด้วยการใช้เทคโนโลยีความเส
วร้าย ข้อบกพร่อง ความไม่สมบูรณ์ของสังคมใหม่
เพื่อสร้างสถานการณ์ที่ว่า “ซ่อนไม้อันใหม่ที่ว่าค
นั้น ก็ไม่ดีกว่าอันที่เกาะอยู่นั่นหรอก” เพื่อให้
เกิดภาวะ “อยู่กับความชั่วร้ายชั่วเท่าที่เรารู้จักก็
ยังดีกว่าโผล่ไปหาความชั่วร้ายชั่วใหม่ที่เราไม่
ค่อยรู้จักคุ้นเคย”

ผลที่เกิดขึ้นก่อนในกลุ่มที่ได้รับรู้สังคมใหม่
ก็คือ เป็นตัวหล่อเลี้ยงความหวัง ความใฝ่ฝัน
ความตื่นตัว อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า
มันเป็นคาบสองคมเหมือนกัน เพราะเมื่อมีความ
หวังมันก็ตามมาด้วยวิภาษวิธี คือความสมหวัง
หรือความผิดหวัง อย่างไรก็ตาม กลุ่มเคลื่อนไหว
สังคมทุกกลุ่มต้องหาทางผลักดันให้คนเรายืนอยู่
บนถนนที่มีชื่อว่าความหวัง ซึ่งตามมาด้วยทาง
แยก 2 ซอยคือ สมหวังและผิดหวัง ก็คิดว่าเลือก
เดินสายที่ชื่อว่า “ถนนเส้นนี้ไม่มีความหวังใดๆ”
เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่จะเกิดกิจกรรมใด ๆ บน
ถนนสายนั้น

Jean Baechler⁷⁹ ได้ให้จุดลักษณะของ
สังคมในจินตนาการไว้ว่า “สังคมในอนาคตจะ
ต้องมีรายละเอียดที่ชัดเจนและซับซ้อนอย่างเหมาะ
สม ไม่มากไปทางใดทางหนึ่ง มันควรจะคงมี
ความชัดเจนพอให้เห็นเป็นรูปเป็นร่างทำให้คน
มองออกว่า สังคมที่กำลังจะมา(และพวกเขากำลัง

ต่อสู้เพื่อให้ได้มันมานั้น)มีภาพพจน์อย่างไรและ
ในเวลาเดียวกัน มันก็ควรจะซับซ้อนพอสมควรที่
จะเป็นความฝันและความหวัง” (ถ้ามันชัดเจนจน
เกินไปมันก็ไม่ใช่ว่าความใฝ่ฝัน เพราะสิ่งที่จะเป็น
ความใฝ่ฝันย่อมจะไม่ใช่ว่าภาพที่ชัดเจนจนมองเห็น
ทุกอย่างทะลุปรุโปร่ง)

ในลักษณะที่สองนั้น คือการเสนอวิธีการที่
แน่นอนอันหนึ่งในการไปถึงเป้าหมายนั้น สืบ
เนื่องมาจากคุณสมบัติคงที่ของอุดมการณ์

+ เพราะอุดมการณ์ เป็นระบบของความคิด
ที่มีคุณค่าที่แน่นอนอันหนึ่งในตัวเอง (เช่น แนว
ทางสันติ แนวทางจับอาวุธ ความเป็นธรรม)

+ เมื่อเวลานำเสนอต่อมหาชน ก็ต้องมีหลัก
การบางอย่างประกอบอยู่เบื้องหลัง เช่น ทำไม่ค
งใช้แนวทางสันติ ทำไม่ค
งใช้แนวทางจับอาวุธ
หลักความเป็นธรรมเกิดมาจากอะไร

+ ต้องแสดงให้เห็นว่า ทั้งบุคคลและกลุ่มจะ
ได้ผลประโยชน์ทั้งส่วนตัว โดยตรง และส่วนรวม
จากอุดมการณ์นั้นอย่างไร (เช่น เมื่อมีการปฏิรูปที่
ดิน ชาวนาได้เป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ชาวนาจึงจะมี
กำลังใจในการทำนา สังคมส่วนรวมก็จะเจริญก้าว
หน้า)

+ กระตุ้นให้เกิดภาวะเตรียมพร้อมทางจิต
ใจเรียกร้องความกระตือรือร้น (เช่น ถึงเวลาแล้ว
ที่เราจะต้องพร้อมใจกัน...)

+ สร้างความรู้สึกร่วม “เรา” ขึ้นมาแทน
“ฉัน” และระบอบอย่างชัดเจนว่ามีใครบ้างในกลุ่ม
“เรา” (เช่น พี่น้องชาวไร่ชาวนา ผู้ใช้แรงงาน ผู้

ใช้แรงงานและผู้มีจิตใจรักความเป็นธรรมทั้งหลาย เราจะต้อง...” คนที่จะมารวมกลุ่มเป็น “เรา” ใต้นั้น จะต้องมีความเข้าใจ ค่านิยม ชัดเจนด้วยบางอย่างร่วมกัน

+ อุดมการณ์เป็นเรื่องที่เรียกร้องให้คนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจ วิธีการที่ใช้เป็นการโน้มน้าวชักชวน ไม่ใช่การบีบบังคับ และไม่มีบทลงโทษ (การเกณฑ์ทหารของรัฐบาลกับการสมัครเป็น ทปท. แยกต่างหากด้านอุดมการณ์เพราะหลักความสมัครใจ)

Goran Therborn⁸⁰ ได้เสนอผลการศึกษารูปธรรมเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทำงานของอุดมการณ์ในขบวนการเคลื่อนไหวสังคมว่าประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้

- (1) อุดมการณ์ต่อต้านจะรวบรวมลักษณะหลัก ๆ ของการกดขี่ ชูตรีศ ครอบงำ รวมทั้งลักษณะหลัก ๆ ของวิกฤตการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นออกมามีผล
- (2) ระบุเป้าหมายไปอย่างชัดเจนว่าวิกฤตการณ์นั้นเกิดขึ้นเพราะใคร ใครคือผู้ร้ายตัวจริง
- (3) เสนอว่ามีทางใดบ้างที่พอจะเป็นไปได้ ในการลงมือขจัดความชั่วร้ายนั้น
- (4) จัดวางแผนว่าจะต้องทำอะไรจึงจะบรรลุภารกิจ
- (5) กระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงจากชั้นความคิดไปเป็นการกระทำ แต่ขั้นตอนจะต้องพิจารณาเงื่อนไขภายนอกประกอบในการเลือกกระทำที่เป็นไปได้

ช่วงจังหวะที่อุดมการณ์จะทำงานได้ดีที่สุด คือ ช่วงที่มีวิกฤตการณ์ เพราะในช่วงที่สังคมพัฒนาไปอย่างราบรื่นสงบเรียบร้อย (แม้ว่าจะมีความขัดแย้งแฝงเร้นอยู่เสมอ แต่ความขัดแย้งยังไม่ได้ปะทุออกมาให้เห็น) ในช่วงเวลาดังกล่าว อุดมการณ์ต่อต้านจะไม่สามารถหาเนื้อหาความเป็นจริงมาสร้างได้ เป็นความเชื่อที่ผิด ๆ ว่ากลุ่มต่อต้านจะสามารถปลุกกระดมคนทั่วไปได้โดยปราศจากข้อเท็จจริง เพราะอันที่จริงคนเราไม่สามารถจะโกหกได้อย่างแนบเนียนโดยเริ่มต้นจากศูนย์ (ไม่มีข้อเท็จจริงเลย) โดยทั่วไปคนเราจะโกหกได้โดยการเลือกหยิบเอาข้อเท็จจริงมาขยายเกินจริง (overgeneralize) บิดเบือน... ตัวเหตุที่กล่าวมาแล้วว่าอุดมการณ์เป็นนามธรรม จึงต้องยืนยันความมีอยู่ของมันด้วยรูปธรรมความเป็นจริง ดังนั้นการ โกหกจำเป็นต้องมีข้อเท็จจริงเป็นพื้นฐานรองรับอยู่ระดับหนึ่ง หลักอันนี้เอง ทำให้ชนชั้นปกครองในสังคมจำเป็นต้องมี “การลงโทษที่เป็นจริง” ดังนั้น คนทำบุญ ทำทาน สังคมสังเคราะห์ จึงเป็นความจำเป็นของผู้ชูตรีศคนสังคมในการที่จะดำรงรักษาอุดมการณ์ของ “ผู้ช่วยเหลือ” “ผู้คุ้มครอง” ยิ่งเสียกว่าจะเป็นความจำเป็นของคนจน โดยเฉพาะเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางอุดมการณ์ หรือเกิดความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจหรือการเมือง ที่ทำลายและพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของอุดมการณ์เก่า เราอาจเปรียบเทียบได้อย่างง่าย ๆ ว่าเมื่อมนต์เก่ากำลังจะคลายฤทธิ์ ก็จำเป็นต้องเสกซ้ำกำกับซ้ำลงไปใหม่ เพื่อให้มนต์บทเก่าคงความ

ศักดิ์สิทธิ์ไว้จนใด การเสกมนต์ซ้ำจำเป็นต้องทำด้วยความเป็นจริง มิใช่ด้วยความกิดหรือแม่แต่คำพูดลอย ๆ ซึ่งเป็นมนต์ที่ไม่สู้จะศักดิ์สิทธิ์นักจนนั้น และในทำนองเดียวกัน ฝ่ายที่ต่อต้านด้วยการโฆษณาทางอุดมการณ์ หากไม่มีผลกับหน้าเสยทางด้านความเป็นจริง ก็ย่อมหมดความเชื่อถือยอมรับ (credibility) เช่นกัน

วิธีการสร้าง ความเชื่อถือยอมรับวิธีหนึ่งให้กับอุดมการณ์ใหม่ ก็คือเพิ่มเติมคุณลักษณะทางประวัติศาสตร์เข้าไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือการมีเอา หรืออ้างอิงตนเองกับอุดมการณ์เก่า เช่นอ้างอิงความเป็นชาตินิยมกับวีรบุรุษที่ได้รับการยอมรับในประวัติศาสตร์ อุดมการณ์ต่อต้านแบบมาร์กซิสต์เป็นตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นลักษณะทางประวัติศาสตร์อย่างเปิดเผย เช่น แนวคิดเรื่องกงล้อประวัติศาสตร์ก็ดี ภารกิจทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพก็ดี เป็นการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของคนให้มองตนเองทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต (มองประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรง ไปข้างหน้า) แทนที่จะคิดกับกรอบของปัจจุบัน ในกรณีของสังคมไทยเป็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาถือว่า จิตสำนึกแบบเก่าเรื่องวิญญูสงสารที่ติดอยู่ในความคิดของคนไทย อันทำให้มองเห็นพัฒนาการเป็นวงกลมย้อนกลับมาที่เดิม มีความขัดแย้งกับแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ที่เน้นการมองทางเดินของสังคมเป็นเส้นตรงหรือเป็นวงเกลียว ที่ย้อนกลับมาแต่ก้าวหน้ากว่าเดิมอย่างไร และจากลักษณะประวัติศาสตร์นี้เองทำให้อุดมการณ์ใหม่อันใดก็ตามที่จะนำเสนอเข้า

มาในสังคม จะต้องหาทางประสานเชื่อมโยงกับอุดมการณ์เดิมที่มีรากเหง้า มีประวัติศาสตร์คู่มากับสังคมนั้น ดังได้กล่าวมาแล้ว (กรณีพุทธศาสนากับมาร์กซิสต์ในสังคมไทย)

ถึงแม้อุดมการณ์จะมีลักษณะประวัติศาสตร์ แต่เราก็ต้องหลีกเลี่ยงที่จะไม่ยอมลดทุกสิ่งทุกอย่างให้ไปอยู่ในกงล้อประวัติศาสตร์โดยปราศจากการมองบทบาทของคนที่เป็นผู้กำลังผลักดันให้อยู่ ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติเริ่มต้นก่อตัวมาจากความจำเป็นทางธรรมชาติ แต่ก็ถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลง (modify) โดยมนุษย์ นี่คือหลัก Praxis ของมาร์กซ์ หลักการนี้ยกเลิกทัศนะที่ว่า มนุษย์เป็นเพียงผู้แบกโครงสร้างอันใหม่เข้ามาแทนที่อันเก่าหรือสังคมใหม่จะต้องเข้ามาแทนที่สังคมเก่าตามกฎประวัติศาสตร์ โดยมนุษย์เป็นผู้ยื่นมือออกมองอยู่เฉย ๆ

กรวัธ^๑ ได้เน้น “บทบาทของเจตน์จำนงและจิตสำนึก” ว่าเป็นตัวช่วยเร่งหรือถ่วงสภาวะทางภาววิสัย และอาจจะเป็นตัวกำหนดให้เส้นทางเดินของระบบทุนนิยม หรือมีละนั้นก็อาจจะเลี้ยวขวาไปสู่ถนนสายตัดใหม่ที่ชื่อว่า “barbarism” ที่มีผู้ทำหยาบเอาไว้ด้วย Praxis แบบปฏิวัติก็คือการเชื่อมประสานระหว่างทฤษฎี (ที่ถูกต้อง) และการปฏิบัติ (ที่ทดสอบได้) ทั้งในช่วงที่สถานการณ์นิ่ง หรือแยบยงก็ตาม และเราต้องใจเย็นพอสมควรในการอาศัยเวลาทางประวัติศาสตร์สักกระยะหนึ่ง เพื่อเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่มีคมวิศพลาคให้กลายเป็นจิตสำนึกที่แจ่มชัดดังได้กล่าวมาแล้ว.

สรุป

การศึกษา "อุดมการ" ถือได้ว่าเป็น "ปฏิบัติการทางอุดมการ" รูปแบบหนึ่ง เป็นเวลานานมาแล้ว ที่สังคมศาสตร์กระแสหลักในสังคมไทยได้สร้างตำนานเกี่ยวกับความเดือดร้อนทางการเมืองภาวะ ไร้จิตสำนึก ในการต่อสู้ของประชาชนไทย ด้วยการลงทุนที่เป็นจริงจากการลงมือค้นคว้าวิจัย ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในอดีตที่ผ่านมา (ก่อน 14 ตุลาคม 1973) ความมีประสิทธิภาพของกลไกค้ำประกันปราบปรามได้ช่วยให้ผลสรุปจากการค้นคว้านั้นดูเป็นจริง เนื่องจากปฏิกิริยาในหมู่ประชาชนมี "การเงยเงย" เป็นหลัก "การลุกฮือต่อต้าน" เป็นรอง ภายใต้สภาวะเช่นนั้น นักศึกษาอุดมการ ต่อต้านก็คงมองหาวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาได้ยาก แต่เมื่ออำนาจรัฐอันแข็งแกร่งได้ถูกพังทลายลงชั่วคราว ก่อให้เกิดผลที่ตามมา คือ เกิดการพลิกกลับของ "เหรียญจิตสำนึกของประชาชนไทย" การต่อต้านที่ไม่เคยมีอยู่ในรายงานผลการวิจัยของนักวิชาการได้ปะทุขึ้น และลุกลามไปทั่ว ในความเป็นจริง

ข้อเท็จจริงที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ยังคงท้าทายคำทอบจากนักวิชาการ แม้ว่าในยุคปัจจุบัน *ดูเหมือนว่า* สภาวะเงยเงยนั้นจะหวนกลับมาอีกครั้งในสังคม แต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม เป็นข้อเตือนใจมิให้ผู้คนสามารถวางใจต่อ "ความเดือดร้อนทางการเมือง" ของประชาชนเสียได้ การต่อสู้ทางอุดมการทั้งในความเป็นจริง และในทาง

อุดมการจะต้องดำเนินต่อไป พร้อมกับคำถามว่า นักวิชาการกลุ่มใดจะเป็นผู้ค้นคว้าศึกษา และศึกษาไปเพื่ออะไร

ข้อสรุประหว่างผลงานทางวิชาการกับความ เป็นไปได้ในสังคม ก็คือ ทั้งสองสิ่งนี้ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน และเราคงไม่ลืมว่า เหตุการณ์ 14 ตุลา ปะทุขึ้นท่ามกลางผลวิจัยที่สรุปว่า ประชาชนมีลักษณะเพียงค้ำค้ำค้ำค้ำหนึ่ง และเป็นลักษณะที่ตายตัวหยุดนิ่ง ควรจะเป็นสิ่งลำตัสมัยทางวิชาการไปแล้ว ในเมื่อความเป็นจริงได้พิสูจน์สมมติฐานนี้แล้ว

และสำหรับนักวิชาการที่มีแรงจูงใจก้าวล้ำ "การวิจัยธรรมในวงวิชาการ" ออกไปจนถึง "การรักความเป็นธรรมในสังคม" ข้อเตือนใจประการหนึ่งคือ การที่อุดมการครอบงำสามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นระบบระเบียบ ต่อเนื่องยาวนาน ก็เพราะมีการใช้ทฤษฎีอย่างเป็นระบบ นี่เป็นข้อสรุปสำหรับพัฒนาจิตสำนึก ในการต่อต้านเช่นกัน ปัจจุบันนี้ข้อมูลด้านการต่อสู้มีอยู่อุดมสมบูรณ์แล้วในความเป็นจริง หากแต่การวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น และเมื่อใดที่การวิจัยได้กระทำสู่ดวง นักวิชาการเหล่านี้ก็จะ เป็นมืออีกมือหนึ่งที่มีส่วนช่วยในการพลิกเหรียญจิตสำนึกของประชาชนไทย.

หมายเหตุท้ายบทความ

เนื่องจากมีคำหลายคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน และมักจะนำไปใช้ปะปนกันอยู่เสมอ ในที่นี้จึงขอทำความเข้าใจกับบรรดาคำต่าง ๆ ดังนี้

จิตสำนึก (consciousness)—คำนี้มีความหมายหลายนัย ในสาขาทางจิตวิทยาหมายถึงสภาวะรู้ตัวทางจิต เช่น คนรู้สึกตัวอยู่ว่า กำลังกินข้าว กำลังคิดอะไร สภาวะจิตสำนึกตรงข้ามกับการไร้จิตสำนึก (unconscious) หรือจิตใต้สำนึก (subconscious) คำนี้ใช้อธิบายลักษณะทางจิตวิทยาของปัจเจกบุคคล

ส่วนความหมายที่ใช้คำ ๆ นี้ในทางการเมืองหรือในแวดวงมาร์กซิสต์หมายถึงสภาวะทางจิตที่รู้ตัว หรือไม่ว่าความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน กำลังสอดคล้องกับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นตนเอง หรือชนชั้นอื่น ดังนั้น คนงานที่มีจิตสำนึก (ตามความหมายทางการเมือง หรือมาร์กซิสต์) จึงหมายถึงคนงานที่มีสภาวะรู้ตัวทางจิตที่การกระทำ ความรู้สึก และความคิดสอดคล้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นตน ส่วนคนงานที่ไม่มีจิตสำนึกก็หมายความว่า เขา ไปยึดเอาสภาวะทางจิตที่เอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุนมาเป็นของตน (false consciousness) คำว่า จิตสำนึกในความหมายทางการเมืองนี้มีลักษณะทางชนชั้นเป็นตัวกำหนด และส่วนมาก

เป็นความหมายทั่ว ๆ ไปที่เราใช้กันในภาษาไทย “คน ๆ นั้นมีจิตสำนึกหรือไม่มีจิตสำนึก” ซึ่งอาจจะสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับความหมายทางจิตวิทยาก็ได้ เช่น คนงานที่รู้สึกตัวว่า ตนมีความยากลำบาก (มีจิตสำนึกทางจิตวิทยา) แต่ก็ยอมรับความยากลำบากอันนั้นโดยไม่ต่อสู้ (ไม่มีจิตสำนึกทางการเมือง)

อุดมการณ์ (ideology) หมายถึงผลผลิตที่สร้างขึ้นมาจากสภาวะทางจิต (ในความหมายทางการเมือง) ผลผลิตนี้ ได้แก่ ชุดของความคิด ความรู้สึก และความพร้อมที่จะลงมือกระทำ (set of idea, sentiment, action) หากผลผลิตนั้นรับใช้ผลประโยชน์ทางชนชั้นของเจ้าของผลผลิตก็จัดว่าเป็นอุดมการณ์ที่แจ่มชัด หากผลผลิตนั้นกลับไปรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นอื่นที่เป็นปฏิปักษ์กับเจ้าของผลผลิต ผลผลิตนั้นก็จะเป็นอุดมการณ์ที่ผิดพลาด

ส่วนคำว่า “โลกทัศน์” (world view) “ชีวิตทัศน์” (vision of life) “การรับรู้” (perception) “ทัศนคติ” (attitude) รวมทั้งคำอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันนี้ ล้วนเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ ที่บรรจุอยู่ในโครงข่ายของอุดมการณ์ ที่จำเป็นต้องเห็นก็คือ ผลผลิตที่ดีถือว่าเป็น “อุดมการณ์” จะประกอบด้วย ระบบทางความคิด (เช่น การมองโลก) ความรู้สึก (เช่น เจตนารมณ์) และค่านิยมพร้อมที่จะลงมือกระทำ (เช่น ความเกียจคร้าน).

เชิงอรรถ

1. คำแปลและความหมายของคำว่า "ideology" ที่เป็นภาษาไทย และแตกต่างกันนี้อาจดูได้จาก เช่น กนกศักดิ์ แก้วเทพ, "การเคลื่อนไหวของชาวนาไทยในอดีต", วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), 13 : 1 (มีนาคม-เมษายน 2526), น. 3-4.
2. Colin Sumner ได้รวบรวมความหมายของคำว่า "ideology" ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันอย่างน้อย 10 ความหมาย ดู *Colin Sumner, Reading Ideologies: An Investigation into the Marxist Theory of Ideology and Law*, Academic Press, London, 1979, p. 5.
3. *Henri Lefebvre, Sociologie de Marx*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966, pp. 49-50.
4. ดู *Stuart Hall, "The Hinterland of Science, Ideology and the Sociology of Knowledge"*, *On Ideology*, Centre for Contemporary Cultural Studies, Hutchinson, London, 1977, pp. 9-30.
5. *Pierre Ansart, Les Ideologies Politiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1974, pp. 14-15.
6. วิธีการแบ่งส่วนกันของกลุ่มมาร์กซิสต์รุ่นหลังดังกล่าวนี้ อัดตามแบบฉบับของ *Simon Mohun, "Ideology, Knowledge and Neoclassical Economics"*, *Francis Green and Peter Nore (eds.), Issues in Economic Theory: A Critical Approach*, Macmillan Press, 1979, p. 225.
7. *Carl Boggs, Gramsci's Marxism*, Pluto Press, London, 1976, pp. 12-13.
8. ดู *Henri Arvon, Lukacs*, Editions Seghers, Paris, 1968, pp. 16-25.
9. *Henri Lefebvre, op. cit.*, p. 50.
10. *Stuart Hall, op. cit.*, p. 11.
11. *K. Marx et F. Engels, L' ideologie allemande*, Editions Sociales, Paris, 1968.
12. ดู *Michel Simon, Comprendre les ideologies*, Chronique Sociales, Paris, 1978 pp. 14-26.
13. *K. Marx and F. Engels, Selected Works*, (in two volumes), Vol. I, Lawrence and Wishart, London, 1950, pp. 329.
14. *K. Marx et F. Engels, L' ideologie allemande, op. cit.* p. 71.
15. *Michel Simon, op. cit.*, p. 56.
16. *Simon Mohun, op. cit.*, p. 254.

17. *Colin Sumner, op. cit., p. 11.*

18. *K. Marx, Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte, Editions Sociales, Paris, 1976. p. 47.*

หลุยส์ นโปเลียน โบนาปาร์ต (1808-1873) หมายถึง นโปเลียนที่ ๓ เป็นหลานของนโปเลียนที่ ๑ เป็นตัวแทนของกลุ่มโบนาปาร์ติส ที่ต่อสู้กับกลุ่มศักดินาแห่ง Juillet ในช่วงปี ค.ศ. 1836-1840 หลังจากพ่ายแพ้ได้หนีออกไปสหรัฐอเมริกา และอังกฤษ ได้ขอร้องกลับเข้ามาในฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1848 และได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1848 โดยมีชาวนายบอยเป็นฐานสนับสนุนการเลือกตั้งครั้งนี้ มาร์กซได้วิเคราะห์รายละเอียดของพฤติกรรมทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับบรรยากาศทางการเมือง การแตกแยกในระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนการรู้จักนำเอาความรู้สึกในอดีตที่ชาวนายบอยที่คัดค้านนโปเลียนที่ ๑ มาใช้ให้เป็นประโยชน์ทางการเมือง และอื่น ๆ ในหนังสือเล่มนี้.

19. *Chantal Mouffe, "Hegemony and Ideology in Gramsci", in Chantal Mouffe (ed.), Gramsci and Marxist Theory, Routledge and Kegan Paul, London, 1979, p. 168.*

20. *K. Marx et F. Engels, Oeuvres Choiesies, tome 3, Progrès, Moscow, p. 271.*

21. *Michel Simon, op. cit., p. 62.*

22. *Roisén Mc Donough, "Ideology as False Consciousness : Lukács", in On Ideology, op. cit., p. 33.*

23. *Georg Lukács, Histoire et Conscience de Classe, Editions Minit, Paris, 1960. pp. 40-44.*

24. *Michel Simon, op. cit., p. 102.*

25. *Ibid., p. 113.*

26. Cf. *Gramsci dans le texte, recueil réalisé sous la direction de Francois Ricei en collaboration avec Jean Bramant, Editions Sociales, Paris, 1977, p. 138.*

เนื่องจากวิธีการเขียนงานของกรีมซ์ มีด้วยกันหลายลักษณะ เช่น ลักษณะงานหนังสือพิมพ์ การค้นคว้าเชิงทฤษฎีจดหมาย และยังแตกต่างกันไปตามช่วง ด้วยเหตุนี้กลุ่มมาร์กซิสต์จึงได้ทำการรวบรวมงานเขียนทั้งหมดของกรีมซ์ แบ่งแยกเป็นหัวข้อต่าง ๆ และตามช่วงเวลาเพื่อให้อ่านง่ายเข้าใจในหนังสือเล่มนี้.

27. *Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks, edited and translated by Q. Hoare and G. Nowell Smith, Lawrence and Wishart, London, 1971, pp. 376-7.*

28. *Michel Simon, op. cit., p. 113.*

29. คุวาระเชิดได้ในบทความของ *Chantal Mouffe, op. cit.*

30. ดู *D. Grisoni et R. Maggiori*, Lire Gramsci, Editions Universitaires, Paris, 1937, p. 209 และ *Antonio Gramsci*, op. cit., p. 12.
31. อลัน แซร์ ได้แสดงทัศนะดังกล่าวอย่างละเอียดในบทความของเขาที่ชื่อ "Idéologie et appareils idéologiques' état", *Positions*, Editions Sociales, Paris, 1976, pp. 67-88.
32. *Colin Sumner*, op. cit., p. 13.
33. *Marta Harnecker*, Les concepts élémentaires du Matérialism historique, Editions Contradictions, Bruxelles, 1974, p. 165.
34. *K. Marx et F. Engels*, L' idéologie allemande, op. cit., p. 125.
35. *V.I. Lénine*, "Que Faire?" Oeuvres, vol. 5, Editions Sociales, Paris, 1976, pp. 381-2.
36. *Ibid*, p.382.
37. *Ibid*, p. 392.
38. *Hugues Portelli*, Gramsci et la question religieuse, Editions Anthropos, Paris, 1974, pp. 24-28.
39. คุราชละเอียดการวิเคราะห์เรื่องนี้ได้ใน *สมบัติ จันทรวงศ์*, "ศรัทธาชนใจ : ความเชื่อเรื่องอำนาจ ปัญหา และความหมายทางการเมือง" ใน *สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช*, ความกตัญญูทางการเมือง และสังคมไทย, บรรณกิจ, กรุงเทพฯ, 2523, น. 221-236.
40. *Carl Boggs*, op. cit., Chapter 1.
41. Cf. Gramsci dans le texte, op. cit., p. 208.
42. *Colin Sumner*, op. cit., pp. 20-21.
ในหนังสือเล่มนี้ Sumner ได้ประยุกต์เอาวิธีอ่าน discourse ในคัมภีร์กฎหมายด้วยวิธีการวิถุนิยมประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างน่าทึ่ง
43. *Pierre Ansart*, "Toute Connaissance du social est-elle idéologique", in *Jean Duvignaud* (études réunies), *Sociologie de la connaissance*, Payot, Paris, 1979, p. 37.
44. *George Rudé*, *Ideology and Popular Protest*, Lawrence and Wishart, London, 1980, p. 8.
45. *Guy Rocher*, *Le changement social: Introduction à la sociologie générale*, Editions HMH, Paris, 1968, p. 93.
46. *Jurgen Habermas*, *Theory and Practice*. Beacon, Boston, 1973, p. 17; Cf. *Richard*

- Weiner, *Cultural Marxism and Political Sociology*, Sage Publications, London, 1981, p. 78.
47. *Goran Therborn, The Ideology of Power and the Power of Ideology*, Verso, London, 1980, pp. 32-39.
48. Cf. *Ibid*, p. 39.
49. *Pierre Ansart, Les idéologies politiques* op. cit., p. 22.
50. *Pierre Ansart, Idéologie, Conflits et Pouvoir*, Presses Universitaires de France, Paris, 1977, pp. 116-117.
51. *Ibid*, p. 103.
52. *Pierre Ansart, "Toute Connaissance..."*, op. cit., p. 39.
53. *Goran Therborn*, op. cit., pp. 121-123.
54. *Kwang Ching Liu, "Worldview and Peasant Rebellion : Reflection on Post-Mao historiography"*, *The Journal of Asian Studies*, Vol. XL, No. 2, pp. 297-300.
55. *K. Marx, Le 18 Brumaire...*, op. cit., p. 15.
56. *Pierre Ansart, Idéologies, Conflits et Pouvoir*, op. cit., p. 102.
57. *Pierre Ansart, "Toute Connaissance..."*, op. cit., pp. 40-41.
58. *Gilles Martinet, "The Theory and Ideology of Socialism"*, in *Leszek Kolakowski and Stuart Hampshire (eds.), The Socialist Idea*, Basic Books, New York, 1974, p. 245.
59. เป็นข้อเตือนใจ Shen-Ding Ping นักประวัติศาสตร์จีน cf. *Kwang Ching Liu*, op. cit., p. 316.
60. *Goran Therborn*, op. cit., p. 119.
61. *Pierre Ansart, Idéologies, Conflits et Pouvoir*, op. cit., pp. 16-17.
62. *K. Marx, Le 18 Brumaire...*, op. cit., p. 15.
63. Cf. *Kwang-Ching Liu*, op. cit., p. 302.
64. *Pierre Ansart, Idéologies, Conflits et Pouvoir*, op. cit., p. 102.
65. โคลงบทนี้ สตรีราษฎรชอบได้โคลงของเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ซึ่งกล่าวว่า
หะทายกระต่ายเดิน	ชมจันทร์
มันบ่เข้ยมตัวมัน	คำศ้อย

นกยูง หากกระชั้น	ถึงเมฆ
มาบ่เจอมตัวน้อย	ตาตอย เดยรณาน
ศรปราวณฺ์ตอโต้วา	
หะหายกระต่ายเต็น	ชมแซ
สูงส่งสุดคาแล	สุฟ้า
ฤครตแต่	สตัวสูกนนา
อชว่นรวเจ้าชา	อชพนเคยวกัน
ดูรายละเอียดการวิเคราะห์ใน <i>ศรนาคร</i> , เสียงเพลงแห่งการต่อต้าน, สำนักพิมพ์วังหน้า, กรุงเทพฯ ฯ, 2521, น. 81-82.	

66. *Pierre Ansart, Ideologies, Conflits et Pouvoir, op. cit., p. 102.*
67. *Ibid., pp. 112-119.*
68. ดูรายละเอียดการวิเคราะห์ที่ร่อนใน *Goran Therborn, op. cit., Chapter VI, "Social Change and the Power of Ideology", pp. 115-126.*
69. *Ibid, pp. 124-125.*
70. *cf. Chantal Mouffe, op. cit., pp. 185-201.*
71. *Ron E. Roberts and Robert M. Kloss, Social Movements : Between the Balcony and the Barricade, 2nd edition, C.V. Mosby, St. Louis, 1970, p. 14.*
72. *Guy Rocher, op. cit., pp. 86-96.*
73. *K. Marx et F. Engels, L' idéologie allemande, op. cit., p. 145.*
74. *V.I. Lénine, "Que Faire?", op. cit., p. 376.*
75. *Gilles Martinet, op. cit., p. 238.*
76. *Franz Schurmann, Ideology and Organization in Communist China, Berkeley, University of California Press, 1968, p. 23.*
77. *Goran Therborn, op. cit., pp. 61-63.*
78. *Pierre Ansart, Les idéologies politiques, op. cit., pp. 14-15.*
79. *Jean Baechler, Les phénomènes révolutionnaires, Presses Universitaires de France, Paris, 1970, p. 131.*
80. *Goran Therborn, op. cit., Chapter VI.*
81. *cf. Richard Weiner, op., cit., p. 72.*